

Sivuteemarakenne ja nominaaliset lausekkeet esikentässä

Outi Mäkiketola
Tampereen yliopisto
Kieli- ja käännöstieteiden laitos
Suomen kieli
Pro gradu -tutkielma
Toukokuu 2008

Tampereen yliopisto
Suomen kieli
Kieli- ja käännöstieteiden laitos

MÄKIKETOLA, OUTI: Sivuteemarakenne ja nominaaliset lausekkeet esikentässä

Pro gradu -tutkielma, 64 sivua
Toukokuu 2008

Tutkielmassa tarkastellaan lauseiden esikentässä esiintyviä nominaalisia lausekkeita. Esikenttä sijaitsee lauseessa teemapaikan edellä. Nominaalinen lauseke lauseen esikentässä voi toimia tekstissä sivuteemana. Tutkielmassa selvitetään sivuteemojen tehtäviä ja sitä, miten sivuteema osallistuu tekstin teemankulkuun. Tutkielma käsittelee siis sivuteema-alkuisten lauseiden sanajärjestystä ja sanajärjestyksen luomaa merkitystä. Esimerkkilauseita ei ole käsitelty asiayhteydestä irrallisina lauseina, vaan tutkielmassa on pyritty ottamaan huomioon myös tutkittavien lauseiden konteksti.

Tutkielman aineisto on kerätty sunnuntain 13.6.2004 Aamulehdestä. Aineistossa on esikenttäalkuisia lauseita noin 160:sta eri artikkelista. Mukana on useita eri tekstityyppejä ja -lajeja. Sanomalehtitekstit sopivat tutkimuksen aineistoksi hyvin, sillä ne edustavat huoliteltua yleiskieltä, mutta sisältävät samalla monipuolisesti erilaisia tyylejä.

Tutkielmassa lähestyttiin esikenttälausekkeita neljästä eri näkökulmasta. Ensiksi määriteltiin esikentässä sijaitsevat lauseketyypit sanaluokittain. Useimmiten lauseiden alkukonstituentteina toimivat substantiivilausekkeet sekä adpositio- ja adverbi-lausekkeet. Adjektiivi- ja partisiippilausekkeiden ryhmä oli huomattavasti pienempi. Toinen näkökulma oli esikenttälausekkeiden kieliopilliset funktiot. Luokittelin alkukonstituentit lauseenjäsenyyden perusteella. Adverbiaaleja esiintyi ehdottomasti eniten; komplementteja, objekteja ja subjekteja oli esikentässä harvoin. Kolmanneksi tarkastelin sivuteemoja lausetyyppien kannalta ja lopuksi vertailin sivuteemojen esiintymistä eri tekstityyppejä edustavissa artikkeleissa.

Aineistoni teksteissä tunnusmerkkisen sivuteeman käyttöä motivoi useimmiten teemankulun sujuvoittaminen ja tekstin koheesion lisääminen. Sivuteema lisäsi usein tekstin yhtenäisyyttä viittaamalla johonkin aiempaan teemaan tai reemaan. Toisinaan sivuteeman tuottava sanajärjestys oli seurausta siitä, mitä kirjoittaja halusi lauseessa esittää uutena ja mitä annettuna. Varsinainen fokusoiminen ja kontrastoiminen edustivat vain kohtuullisen pientä osaa aineistoni sivuteemavalinnoista. Hyvin suuri osa esikentän lausekkeista oli kuitenkin sanajärjestyksen kannalta neutraalissa roolissa.

Avainsanat: esikenttä, kenttäkuvaus, sanajärjestys, sivuteema, teemankulku

1 Johdanto	1
1.1 Tutkimuksen taustaa ja aiempi tutkimus	1
1.2 Keskeiset termit ja käsitteet	3
1.2.1 Nominaalinen lauseke ja esikenttä.....	3
1.2.2 Informaattiorakenne ja tematiikka.....	4
1.3 Aineisto ja menetelmät	5
1.4 Tutkimuksen rakenne ja tavoitteet.....	7
2 Teoreettinen tausta	9
2.1 Sanajärjestyksestä suomen kielessä.....	9
2.2 Lauseen kenttäkuvaus ja lausekejärjestys.....	10
2.2.1 Kenttäkuvaus	11
2.2.2 Esikenttä ja sen eri funktiot	11
2.3 Teemankulku ja informaattiorakenne	13
2.4 Lausetyypit	18
2.5 Tekstityypit	21
3 Esikentän täyttäjät lauseketyypeittäin	23
3.1 Substantiivilausekkeet	23
3.2 Adjektiivilausekkeet ja partisiippilausekkeet	25
3.3 Adpositio- ja adverbilausekkeet	26
4 Esikentän täyttäjien kieliopilliset funktiot	28
4.1 Adverbiaalit	28
4.1.1 Puite- ja kehysadverbiaalit.....	28
4.1.2 Muut adverbiaalityypit	33
4.2 Komplementit	41
4.2.1 Obliikvit ja täydennysmuotin vaatimat adverbiaalit.....	41
4.2.2 Osmat.....	42
4.3 Objektit	43
4.4 Subjektit.....	45
5 Alkukonstituentit eri lause- ja tekstityypeissä sekä teemankulussa	47
5.1 Lausetyypit	47
5.1.1 Luonnehtivat kopulalauseet	47
5.1.2 Eksistentiaalilauseet.....	49
5.1.3 Muut erikoislausetyypit	51
5.2 Tekstityypit	52
5.3 Neutraalit ja tunnusmerkkiset alkukonstituentit teemankulussa	57
6 Lopuksi	61
Lähteet	63

1 Johdanto

1.1 Tutkimuksen taustaa ja aiempi tutkimus

Suomen kielen sanajärjestystä tavataan pitää hyvinkin vapaana, mutta se ei suinkaan tarkoita, että eri sanajärjestykset tuottaisivat lauseelle saman merkityksen. Toisinaan erilaisen sana- tai lausekejärjestyksen valinta tuottaa hyvinkin selvän merkityseron, mutta välillä ero on jopa natiivin puhujan mielestä hiuksenhieno tai olematon. Lausekkeen sisäinen sanajärjestys on melko kiinteä ja kieliopin rajaama, mutta lausetasolla järjestystä voi varioida monella eri tavalla. Itseäni kiinnostaa tässä työssä erityisesti lauseen esikenttään sijoitetut eli teemapaikkaa edeltävät lauseenjäsenet. Tällainen lauseen alkuun sijoitettu nominaalilauseke voi toimia tekstin rakenteen kannalta sivuteemana, joka vaikuttaa tekstin koheesioon.

Yleensä konteksti motivoi lauseelle tietyn lausekejärjestyksen. Lausekejärjestyksen valinnan muodostamaa merkitysvaihtelua on useimmiten mahdotonta päätellä yksinäisestä lauseesta, joka on irrotettu asiayhteydestään. Lausetta pitää tulkita kontekstissaan, jotta mahdolliset merkityserot käyvät selville.

Pro gradu -tutkielmassani pyrin tutkimaan tietynlaisten lausekejärjestysten tehtäviä lauseessa ja selvittämään, mikä motivoi tekstin tekijää valitsemaan juuri tämän lausekejärjestyksen. Mielenkiintoni kohteena ovat nimenomaan suomen sivuteemarakenteet, joita on aiemmin tutkittu verrattain vähän. Lauseiden informaatorakennetta on yleensä tutkittu teema–reema-asettelun kannalta tai tutkimuksissa on keskitytty teemankulkuun koheesio- n kannalta. Tematiikka luetaan yleensä kuuluvaksi tekstilingvistiikan alaan, mutta sanajärjestys (ja sen luoma informaatorakenne) liittyy toisaalta tiukasti myös syntaksiin.

Susanna Shoren (1992) väitöskirja on ”funktionaalinen analyysi” suomen kielestä. Shore tutkii väitöskirjassaan teeman ja sivuteeman esiintymistä suomen kielen lauseissa. Luvussa ”Textual Structures in the Finnish Clause” Shore esittelee suomen kielen informaatorakennetta ja käyttää siinä apunaan käsitteitä teema–reema sekä tunnettu–uusi (Given–New). Shore jatkaa tematiikan ja informaatorakenteen käsittelyä vielä uudessa tutkimuksessaan, josta hän on julkaissut artikkelin *Virittäjä*-lehdessä 1/2008.

Auli Hakulisen (1976) väitöskirjassa artikkeli *Suomen sanajärjestyksen kieliopillisista ja temaattisista tehtävistä* tarkastelee sanajärjestystä generatiivisen kieliopin lähtökohdista. Tiivistelmäluvussa Hakulinen mainitsee kiinnostuksenkohteikseen lauseet, jotka ovat temaattisesti varioituja tai sanajärjestykseltään ”normaalista” poikkeavia (emt. ix). Hänen tarkoituksensa on selvittää artikkelissa sanajärjestyksen funktioita suomen kieliopissa erityisesti tematiikan kannalta (emt. xx). Pro gradu -tutkielmassani olen kiinnostunut samasta aiheesta, mutta aineistoni on erilainen kuin Hakulisella.

Maria Vilkun (1989) väitöskirja käsittelee suomen kielen sanajärjestystä. Yksi Vilkun väitöskirjatutkimuksen tavoitteista on lisätä tietoa sanajärjestyksen variointimekanismeista sekä suomen kielessä että yleisesti (emt. 9). Kun Hakulinen (1976) kehitti sanajärjestyksen transformaatioääntöjä, Vilkuna (1989) puolestaan pyrki lähestymään sanajärjestystä vähemmän syntaktiselta ja enemmän semanttiselta tai diskurssi-funktionaaliselta kannalta (Vilkuna 1989: 13).

Väitöskirjassaan Tuomas Huumo (1997) keskittyy adverbiaalien erikoistulkintoihin. Minua tässä väitöskirjassa kiinnostaa erityisesti se, miten sanajärjestys vaikuttaa adverbiaalien semanttiseen tulkintaan. Huumon havaintojen mukaan useimmiten juuri lauseen alkuun siirretty adverbiaali hallitsee lausetta ja voi saada erikoistulkintoja muihin sijaintivaihtoehtoihin verrattuna (emt:n takakansiteksti). Huumo (1997) tarkastelee sanajärjestystä ja sen semanttisia vaikutuksia kognitiivisen semantiikan lähtökohdista (emt. 21). Aiemmin Huumo on tutkinut sanajärjestyksen vaikutusta lauseen semanttiseen merkitykseen pro gradu -tutkielmassaan, jossa hän vertasi suomen ja viron kielen sanajärjestystä keskenään. Tämän tutkielman pohjalta hän kirjoitti artikkelin julkaisuun *Studia comparativa linguarum orbis Maris Baltici* 1 (Huumo 1993). Huumo oli kiinnostunut sanajärjestyksen vaikutuksesta lauseen neutraaliin tai tunnusmerkikseen tulkintaan kuten minäkin. Hänen lähdeaineistonaan oli käännöstekstejä ja tulkinnan apuna hänellä oli informanteina natiiveja kielenpuhujia. Omassa työssäni olen turvautunut lähinnä omaan intuitiooni äidinkielenä suomen kielen käyttäjänä.

1.2 Keskeiset termit ja käsitteet

1.2.1 Nominaalinen lauseke ja esikenttä

Opinnäytteessäni tutkin erityisesti nominaalisia lausekkeita ja niiden tehtäviä silloin, kun ne sijaitsevat lauseen esikentässä. Aluksi on siis paikallaan määritellä nominaalinen lauseke.

Lauseke voidaan väljästi määritellä kuten alla:

Lauseke on nimitys yhteen liittyvien sanojen kimpulle, ts. sellaiselle rakenteelle, jonka sana muodostaa mahdollisten laajennustensa kanssa. Myös yksittäinen sana muodostaa lausekkeen. Useammasta sanasta koostuva lauseke muodostaa yleensä yhtäjaksoisen rakenteen. (ISK:n sananselityksiä 2005.)

Nominaalisen lausekkeen edussana on nomini (substantiivi, adjektiivi, pronomini, numeraali) tai nominin kaltainen adverbi, johon voi liittyä sijapäätte. Lauseketta nimitetään tavallisesti edussanansa sanaluokan mukaan esimerkiksi substantiivilausekkeeksi tai adjektiivilausekkeeksi. Lauseketta voidaan sanoa nominaaliseksi myös vastakohtana verbille tai verbi-ilmaukselle. Tällöin lauseke voi olla mm. substantiivi-, adjektiivi-, adpositio- tai adverbilauseke. Nominaaliseksi voidaan nimittää myös verbien infiniittimuotoja, koska niihin kuuluu usein sijapäätte ja ne voivat toimia nominaalisten lauseenjäsenten tehtävissä. (ISK:n sananselityksiä 2005.) Tutkielmassani viittaan käsitteellä NP laiveasti määriteltyihin nominaalisiin lausekkeisiin, muihinkin kuin substantiivilausekkeisiin. Adverbeilla ja adpositiolausekkeilla voi olla sama tekstuaalinen funktio kuin varsinaisella NP:illä, siksi nimitän monenlaisia lausekkeita tutkielmassani termillä NP, kunhan ne toimivat tekstissä diskurssientiteetteinä (discourse entity) (ks. Shore 2008: 28).

Tutkielmani toinen keskeinen termi on esikenttä. Lainaan Ison suomen kieliopin määrittelyn:

Esikenttä on lauseen sanajärjestyksestä koskeva termi, joka tarkoittaa lauseen teemapaikan edellä olevaa, ts. tavallisesti subjektia edeltävää osaa. Esikentässä on yleensä yksi nominaalinen lauseke tai verbi. (ISK:n sananselityksiä 2005.)

Esikentässä sijaitsevat NP:t ovat tutkielmani varsinaisen tarkastelun kohde, ja nimitän niitä termillä sivuteema.

1.2.2 Informaattiorakenne ja tematiikka

Ison suomen kieliopin termiselityksessä (2005) informaattiorakenteella tarkoitetaan informaation jäsentelyä lauseessa. Sen mukaan informaattiorakenne jakautuu temaattiseen ja remaattiseen osaan. Temaattiseen osaan kuuluu ”se, mitä lauseessa esitetään tuttuna tai tunnetuksi edellytettynä” ja remaattisessa osassa esitetään uusi tai uutiseksi arvioitu informaatio. Shore (2008: 26) haluaa tosin erottaa informaattiorakenteen ja tematiikan toisistaan, sillä teeman esittäminen tunnettuna ja reeman uutena on hänestä turhan yksinkertaistettu ja jopa harhaanjohtava väite. Shore (mp.) tähdentää, että tekstin informaattiorakenne kertoo tekstin diskurssiolioiden tunnettuudesta ja uutuudesta, tematiikka ei. Tirkkonen-Condit (1982: 47) onkin määritellyt, että tematiikka osoittaa virkkeiden välistä yhteenkuuluvuutta, niiden hierarkkisia suhteita ja jossain määrin jopa myös puheaktifunktioita. Hän käyttää virkkeiden välisestä temaattisista suhteista termiä makrotematiikka.

Hakulisen (1976) mukaan teema tarkoittaa ’sitä, mistä puhuja haluaa puhua’ (emt. 66). Teema voidaan määritellä myös positionsa kautta, ts. teema on lauseessa verbiä edeltävä lauseke. Omassa aineistossani olen poiminut teemat juuri position eli teemapaikan avulla. Ison suomen kieliopin termiselityksessä ”teemaksi sanotaan lauseen teemapaikassa olevaa lauseketta, joka on sanajärjestykseltään neutraalissa lauseessa useimmiten subjekti. Teemana voi olla muukin lauseenjäsen.” Teemarakenteen kannalta teema viittaa tavallisesti lauseen puheenaiheeseen. (ISK:n sananselityksiä 2005). Reema puolestaan on Hakulisen (1976) määritelmän mukaan ’sitä, mitä puhujalla on tästä sanottavanaan’ (emt. 66). Tämän määritelmän mukaan puhujalla ei siis tarvitse olla välttämättä jotain uutta sanottavaa teemasta, vaan yleensä jotain sanottavaa. Reema sijaitsee yleensä lauseen loppuosassa. Reema voi kuitenkin joskus sijaita myös teemapaikan edessä eli lauseen esikentässä¹. (Ks. esim. Hakulinen 1976: 66 ja ISK: 1308.)

Shore (1992) kirjoittaa, että SF-teorian mukaan kielessä realisoituu kaksi tekstuaalista merkitystä: *teema* ja *reema* sekä ”*tunnettu* ja *uusi*”. Shoren mukaan teema ja tunnettu eivät välttämättä aina lankea yhteen, vaikka se on usein mahdollista. (Emt: 307.) Shore määrittelee tunnetun ja uuden samoin kuin Halliday (1994: 299–302): tunnettu on ”uuden vastakohta”. Uusi on jotakin, joka mainitaan ensimmäistä kertaa tai johon puhuja haluaa kuulijan nyt kiinnittävän erityistä huomiota, vaikka asia olisikin

¹ Ks. luku 2.2.

joskus aiemmin jo mainittu. Tunnettu saa puolestaan jopa viisi mahdollista määrittelyä: 1) jotakin aiemmin mainittua, 2) jotakin tilanteista (kuten esim. minä ja sinä), 3) jotakin mitä voidaan pitää itsestään selvänä, 4) jotakin ajankohtaista ja sen vuoksi kaikkien tuntemaa ("in the air") tai 5) jotakin, jota ei ole lähimaillakaan, mutta siitä puhutaan tunnettuna retorisisista syistä. (Emt. 312.)

Hakulinen (1976) on määritellyt väitöskirjassaan kohdan 2) äskeistä luetteloa laajemmin, että puhetilanteessa jotkin seikat ovat ilman ennakkomainintaa tunnettuja, kuten ympäristö ja lähistöllä olevat esineet: Hakulisen esimerkissä "saunanlauteilla istujille tunnettuja ovat kiuas, löyly ja saippua". Kohdat 3) ja 4) voivat olla kulttuurikontekstista käsin tunnettuja, kuten presidentti tai joulu. Esimerkiksi aurinko tai kuu voidaan katsoa itsestään selvästi tunnetuiksi missä kulttuurissa tahansa. (Emt. 66.)

Informaatorakenteen keskeinen käsite on myös fokus. Hakulinen (1976) määrittelee fokuksen siten, että fokus "tarkoittaa erityisen lausepainon saanutta konstituenttia". Perussanajärjestyksestä poikkeava järjestys johtaa Hakulisen mukaan välttämättä normaalista poikkeavaan fokusointiinkin. (Emt. 67.)

Sivuteema on ns. topiikinarvoinen eli yleensä nominaalinen lauseke, joka sijaitsee lauseessa ennen varsinaista teemaa. Kutsun sivuteeman positiota lauseen esikentäksi Ison suomen kieliopin tapaan. Useimmiten sivuteema on kontrastoiva, se toimii ikään kuin väliotsikkona kirjoitetussa tekstissä. (Mm. Lauranto 2005.) Sivuteema voi osallistua tekstin teemankulkuun tai se voi olla myös verrattain neutraalissa asemassa tekstistrategian suhteen.

1.3 Aineisto ja menetelmät

Pro gradu -tutkielmani aineisto on kerätty Aamulehdestä, joka on julkaistu sunnuntaina 13.6.2004. Aamulehti on Suomen toiseksi suurin 7-päiväinen sanomalehti (ks. <http://www.aamulehti.fi/yritystiedot/>). Valitsin aineistokseni sanomalehtitekstit, sillä sanomalehdestä oletin löytäväni laajan ja kattavan otannan esikenttäalkuisia lauseita. Kaiken kaikkiaan valtakunnallisen sanomalehden kieli on pääosin huoliteltua yleiskieltä ja soveltuu sen vuoksi kirjoitetun kielen konventioiden tutkimiseen. Lisäksi perustelen valintaani Pauli Saukkosen (1977) julkaisuun vedoten. Hän tutki vuonna 1977 suomen kielen saneiden yleisyyttä. Saukkonen teki tutkimuksessaan suomen kielen saneiden taajuuslaskelmia ja hän tutki frekvenssijakaumaa myös tekstilajeittain. Saukkosen mukaan lehtitekstit ovat keskiarvoisimpia saneiston yleisyytilastoon nähden.

Uutistekstit olivat saneistoltaan keskiverrosta poikkeavia, mutta asia-artikkelit, arvostelut, reportaasit ja pakinat noudattivat saneiston yleisyyden keskiarvoa parhaiten. (Emt. ixx.)

Tämän lisäksi Aamulehdessä esiintyy monenlaisia tekstilajeja ja tekstityyppejä, joita voin verrata toisiinsa. Erityisesti sunnuntain numerossa on kattava valikoima erilaisia tekstejä. Päätin kerätä aineistoni juuri sunnuntain 13.6.2004 Aamulehdestä sisällön lisäksi teknisistä syistä: tämän kyseisen lehden verkkoversio on ilmaisena näytenumerona luettavissa Aamulehden internetsivulla. Näin tekstien lukeminen ja kopioiminen on nopeaa, kätevää ja maksutonta.

Rajatakseni aineistoa olen jättänyt huomiotta mainokset, ilmoitukset, sarjakuvat, tv-ohjelmat ja yhden hämeenmurteella kirjoitetun pakinan. Keskityn siis toimittajien tuottamaan huoliteltuun sanomalehtikieleen. Kaikista muista kyseisen Aamulehden numeron teksteistä (artikkelit, uutiset, kolumnit, mielipidekirjoitukset, ym.) olen poiminut aineistooni sellaiset lauseet, joissa esiintyy nominaalinen lauseke lauseen esikentässä sivuteemana tai muussa tehtävässä kysymys- ja relatiivilauseet pois lukien. Tällaisia esikenttäalkuisia lauseita löytyi yli 160:sta tekstistä, ja esimerkkilauseita kertyi aineistoon yli 500 kappaletta.

Luokittelin esikenttäausekkeet sekä lauseketyyppien mukaan sanaluokittain että kieliopillisen funktion mukaan. Merkitsin luokittelun aineistooni värikoodeilla, joten eri luokkien yleisyydestä saa karkean käsityksen jo yhdellä silmäyksellä. Kolmas luokitteluperusteeni oli lausetyyppijako: millaisissa lausetyypeissä sivuteemaa esiintyy. Neljänneksi tarkastelin eri tekstityyppejä ja niissä esiintyviä tyypillisimpiä esikenttäilmauksia.

Valitsemani aihe ei oikein suosi kvantitatiivista tutkimusta, joten lähestymistapani on enemmän kvalitatiivinen, vaikka annankin aineistostani myös joitain laskennallisia tilastotietoja. Tutkimuskohde vaatii kontekstin huomioimista, joten pelkkien yksittäisten lauseiden listaaminen ei riitä. Tarkasteltavaksi tulee poimia aina useamman lauseen asiakokonaisuus, josta asiayhteys ja mielellään myös tekstilaji ja -tyyppi käy selville. Tekstilingvistinen merkitysentutkimus edellyttää tilannekontekstin ja tekstikokonaisuuden huomioimista. Systemis-funktionaalisen kieliteorian mukaan tekstit esiintyvät aina sosiaalisissa ja kulttuurisissa konteksteissaan, eikä kieltä voi tarkastella niistä erillään (Karvonen 1995: 39–40). Tutkimukseni taustalla on kriittisen tekstianalyysin oletus siitä, että teksti on valinnan ja luokittelun tulosta. Tekstuaalisten

rakenteiden (sekä leksikon ja kieliopin) avulla voidaan konstruoida merkityksiä (Karvonen 1995: 41.)

1.4 Tutkimuksen rakenne ja tavoitteet

Tutkimuksessani keskityn nimenomaan niihin lauseen alun nominaalisiin lausekkeisiin, jotka eivät täytä teemapaiikkaa, vaan sijaitsevat ns. esikentässä (ks. luku 1.2). Esikentän verbilausekkeet jätin huomiotta, sillä verbit eivät voi toimia topiikinarvoisena teemana tai sivuteemana. Verbin infinitiivit ovat yleensä enemmän tai vähemmän sidoksissa lauseen predikaattiin, ja esikentän verbilauseke voi olla kiinteä osa predikaatin verbiketjua tai verbiliittoa eikä siksi sovi analyysiini. Shore (2008) keskittyy myös artikkelissaan NP:isiin, ”sillä ne ovat teemankulun kannalta keskeisissä asemassa ja tarjonnevat selkeän lähtökohdan informaationkulun tutkimukselle” (emt. 28).

Kysymyksissä ja relatiivilauseissa esikenttä täyttyy kieliopillisin perustein, joten jätin ne myös käsittelyn ulkopuolelle. Samanlaiseen ratkaisuun päätyi Huumo (1997) väitöskirjaa tehdessään, eikä ottanut väitöskirjansa aineistoon mukaan sivulauseita eikä infinitiivejä, vaikka niidenkin semanttiseksi tehtäväksi voi usein katsoa tilan ilmaisemisen. Tosin infinitiivien paikallissijamuodot esittävät toiminnan tilana, mutta tulkinta riippuu infinitiivin muodosta, konstruktioyypistä ja ko. verbin semanttisista piirteistä, mikä hankaloittaa paikallissijaisiin nomineihin vertaamista huomattavasti. (Emt. 22.) Tahdoin tarkastella erityisesti niitä lauseita, joissa esikentän täyttäminen on ollut vapaavalintaista. Tarkoitukseni oli tutkia, mikä tehtävä esikentän lausekkeella on ja miksi kirjoittaja on valinnut kyseisen lausekejärjestyksen.

Keräsin aineistooni suomen kielen esikenttäalkuisia lauseita kontekstissaan ja tutkin, millaista lisämerkitystä esikenttään sijoitettu nominaalinen lauseke kantaa. Tarkoitukseni oli tutkia sivuteeman tehtäviä kirjoitetussa, huolitellussa suomenkielisessä tekstissä. Aikomukseni oli tutkia esikentän erilaisia funktioita: mikä merkitys esikentällä on lauseen informatorakenteessa. Tavoitteeni oli myös mahdollisuuksien mukaan selvittää, mikä on motivoinut kirjoittajan valitsemaan esikenttäalkuisen sanajärjestyksen lauseeseen ja toimiiko lauseen alkukonstituentti sivuteemana. Tutkin sivuteeman käyttöä nimenomaan kirjoitetussa tekstissä. Sanomalehtitekstissä on mukana myös ns. puhekielisyyksiä etenkin haastatteluissa ja suorissa sitaateissa, mutta en ota kantaa puhekielen ja kirjoitetun kielen mahdollisiin rakenne-eroihin sivuteeman kannalta.

Tarkoitukseni oli selvittää, mitä merkityksiä sivuteemarakenne konstruoi ja mitkä valinnat siihen johtavat. Kirjoittajan intentioita ei kuitenkaan ole mahdollista tavoittaa, joten pyrin analysoimaan tekstin merkityksiä tarkastelemalla kielellistä ilmenemismuotoa. Tekstikokonaisuuksia tutkimalla selviää, millaisissa tehtävissä yksittäiset ilmaukset ovat ja millaisista vaihtoehdoista valinnat on tehty. (Karvonen 1995: 46.)

Tulokset kertovat, millaisia nominaalilausekkeita esikenttään yleensä sijoitetaan ja millainen esiintymistiheys erilaisilla esikenttäilmauksilla on keskenään. Halusin löytää vastauksia siihen, mitä tehtäviä sivuteemalla on ja millainen sivuteema toteuttaa yleensä mitään tehtävää. Sivuteemalla on useita tehtäviä, kuten vahvistaminen, vakuuttaminen, oikaiseminen ja vastaväitteen ilmaiseminen (ISK: 1317–22). Aiemman tiedon perusteella (mp.) odotin, että yleisin sivuteeman tehtävä on kontrastoida.

Alustavan hypoteesini mukaan sivuteeman esiintyminen ja yleisyys riippuu vahvasti tekstilajista ja tekstityypistä. Olettamukseni perustui Merja Koskelan tutkimukseen *Tema och rema i vetenskaplig och populärvetenskaplig text* (1996). Koskelan tulosten mukaan yksittäisen tekstin tema–reema-rakenteeseen vaikuttaa monta kontekstuaalista tekijää, mm. genre ja tieteenala sekä tekstin aiheisisältö (emt. 212). Kirjoittajan tekstistrategia vaihtelee oletettavasti tekstityypin (kertova, kuvaileva, argumentoiva, erittelevä, ohjaava) perusteella.

Täytyy ottaa huomioon, että väitöskirjalähteissäni Huumo (1997), Vilkuna (1989) ja Hakulinen (1976) lauseita tarkastellaan yleensä ilman kontekstia. Tällöin otetaan huomioon vain ensisijainen merkitys, ns. perusmerkitys. Oma tavoitteeni on tutkia, mitä tietty sanajärjestys vaikuttaa koko tekstin kannalta, miten sivuteeman avulla rakennetaan tekstin koheesiota. Shoren (1992) väitöskirjassa keskitytään yhden kokonaisen tekstin teemankulun analysointiin. Oma tutkielmani sijoittuu siis näiden ääripäiden välille: tutkin esimerkkilauseita kontekstissaan, mutta en paneudu yhden tekstikokonaisuuden teemankulkuun aivan alusta loppuun asti.

2 Teoreettinen tausta

2.1 Sanajärjestyksestä suomen kielessä

Suomen kielen paljonpuhuttu ”vapaa sanajärjestys” tarkoittaa ennemminkin kieliopillisesti vapaata sanajärjestyttä. Suomessa nominaalisten lauseenjäsenten tehtäviä ilmaistaan sijataivutuksen avulla, ja lausetyypitkin erotetaan toisistaan useimmiten morfologian perusteella, joten sanajärjestyttä ei siihen tarvita. Joissakin poikkeustapauksissa morfologia ei kuitenkaan riitä merkitsemään lauseenjäseniä, jolloin subjektiksi tulkitaan verbiä edeltävä NP ja objektiksi verbiä seuraava NP². (Hakulinen 1976: 64–65). Myös Maria Vilkuna (1989) väitöskirjansa *Free word order in Finnish* takakannessa toteaa, että suomen kielen sanajärjestys on kieliopillisesti vapaata, mutta tekstuaalisesti tilannesidonnaista. Ilmaisulla *sanajärjestys* tarkoitan tässä työssä lausetason konstituentijärjestyttä, toisin sanoen verbien, subjektien, objektien ja muiden lauseenjäsenien sijoittumista lauseessa (Vilkuna 1989: 9).

Suomen kielen sanajärjestys on sangen vakiintunut SVO (lue: subjekti verbi objekti). Oletettavasti SVO on kehittynyt järjestyksestä SOV siihen aikaan, kun suomen kieli on ollut tiiviissä kontakteissa indoeurooppalaisten kielten kanssa. (Vilkuna 1989: 9). Hakulinen (1976) käyttää SVO sanajärjestyksestä mieluummin merkintää SVC, jossa C tarkoittaa komplementtia. Neutraaliksi väitelauseen sanajärjestykseksi tulkitaan yleensä SVC (Hakulinen 1976: 64). Neutraalilla tarkoitan tässä tunnusmerkitöntä sanajärjestyttä, joka valitaan automaattisesti silloin, kun kyseessä on ”isoloitu lause” vailla kontekstia (Vilkuna 1989: 9). Tätä voisi kutsua myös perussanajärjestykseksi (Hakulinen 1976: 65). Lauseen sanajärjestykseen vaikuttaa Kauppinen (1984: 20) mukaan pääasiassa kolme tekijää: ensimmäisenä lauseen kieliopillinen rakenne eli lausetyyppi, toisena asioiden painotus ja kolmantena tekstiyhteys. Tekstiyhteydellä on itse asiassa suuri vaikutus sanajärjestykseen, Kauppinen (mp.) toteaa, erityisesti sen perusteella, mitä konstituentteja lauseessa pidetään annettuina ja mitä uutena informaationa.

Miten lauseen merkitys sitten muodostuu? Hakulinen (1976) määrittelee merkityksen lajit generatiivisen ajattelun mukaisesti ja jaottelee ne kolmeen luokkaan:

² Tätä tulkintaa käsittelen hieman luvussa 4.2.

1) Lauseen *päämerkitys* eli propositionaalinen ydin, joka vastaa käsitettä 'lauseen looginen muoto'. 2) Lauseen *sivumerkitys*, joka tarkoittaa lauseen totuusehtojen ulkopuolelle jääviä implikaatioita. Sivumerkitys on sovinnainen eli tavanmukainen seuraus jostain rakenteesta. 3) Lauseen *lisämerkitys*, jota nimitetään myös konversationaaliseksi implikaatioksi. Lisämerkitys syntyy useiden tekijöiden yhteisvaikutuksesta, kuten lauseen päämerkityksestä ja esiintymiskontekstista. Lisämerkitys muodostuu siis tilanteesta. Lauseen lisämerkitys on erilainen eri konteksteissa. (emt. 45–46).

Vilkunan (1989) mukaan yksittäisen lauseen mahdolliset hyväksytyt sanajärjestykset riippuvat käytännössä sanavalinnoista ja painotuksista. Tiettyjen sanavalintojen ja sanajärjestysten yhteensopimattomuus selittyy usein sillä, että kyseiselle lauseelle olisi mahdotonta löytää diskurssikontekstia. Niinpä Vilkuna tiivistää, että suomen kielen vapaa sanajärjestys tarkoittaa oikeastaan diskurssisidonnaista (discourse-conditioned) sanajärjestyä. (emt. 9). Vilkuna erottelee osittain vapaan ja suhteellisesti vapaan sanajärjestyksen toisistaan (partially free, relatively free) (1989: 21).

Saman lauseen eri järjestysvaihtoehdoilla on sama referentiaalinen merkitys eli ns. maailmankuvausmerkitys, toisin sanoen ne kuvaavat tiettyä vallitsevaa asiaintilaa (ISK: 1303). Hakulinen (1976) luettelee, että sanajärjestyksellä voi olla kieliopillisia, temaattisia tai puhefunktionaalisia tehtäviä (emt. 67). Näiden kolmen lisäksi sanajärjestyksellä on joitain ”epämääräisempiä” tehtäviä, kuten runomitan tai intensiteetin saavuttaminen taiteellisissa teksteissä. Vielä Hakulinen mainitsee yhdeksi vaihtoehdoksi vapaan vaihtelun, jossa ei voida osoittaa luotettavasti mitään kieliopillista, temaattista tai tyyllillistä syytä selittämään sanajärjestyksen vaihtelu. (emt. 68). Temaattisia sanajärjestysmuunnoksia esiintyy Hakulisen (1976) mukaan eniten väitelauseissa (emt. 69).

2.2 Lauseen kenttäkuvaus ja lausekejärjestys

Lausekejärjestys kertoo lauseen informaatorakenteesta, joka vaikuttaa osaltaan lauseen kontekstisidonnaiseen merkitykseen. Tunnusmerkkinen lausekejärjestys rajaa lauseen informaatorakenteen ja merkityksen tarkemmin kuin neutraali lausekejärjestys (ISK: 1303).

2.2.1 Kenttäkuvaus

Iso suomen kielioppi (2004: 1306) esittelee kenttäkuvauksen, jonka avulla lauseen rakennetta ja lausekejärjestystä voi vertailla lausetyypistä huolimatta. Kenttäkuvaus perustuu Maria Vilkunan aiempiin julkaisuihin. Lauseen kenttäkuvauksessa ei kiinnitetä huomiota lausekkeiden lauseenjäsentehtäviin eikä kategorioihin, vaan havainnoidaan, mihin paikkaan lausekkeet lauseen rakenteessa sijoittuvat.

Vilkuna jakaa Isossa suomen kieliopissa (2004) lauseen neljään kenttään, jotka ovat avaus, alkukenttä, loppukenttä ja lopetus (ks. kuva 1). Alkukenttä jakautuu lisäksi kahtia, esikenttään ja teemapaikkaan. Tutkielmassani tarkastelen erityisesti lauseen esikenttää ja teemarakennetta, joten keskityn alkukentän kuvailemiseen tässäkin luvussa eniten. Esikenttään sijoittuu yleensä vain yksi nominaalinen lauseke tai verbi. Teemapaikan puolestaan täyttää tyypillisesti nominaalinen lauseke, jota on totuttu kutsumaan teemaksi. Teemapaikka muodostaa yhdessä loppukentän kanssa yksinkertaisen lauseen prototyypin. Loppukenttä alkaa tavallisesti finiittiverbillä ja siinä voi olla useita lausekkeita. Verbi voi kuitenkin joissain tapauksissa sijaita viimeisenä loppukentässä, tai joskus myös esikentässä. Kaikki kentät eivät ole lauseessa välttämättömiä. On mahdollista, että lause koostuu pelkästä loppukentästä, tai että siinä ei ole loppukenttää lainkaan, jos finiittiverbi sijaitsee jo esikentässä. (Emt. 1307.)

Kuva 1: Lauseen kenttäkuvaus

Lause				
avaus	alkukenttä		loppukenttä	lopetus
	esikenttä	teemapaikka		

Avaukseen sijoittuvat lauseita yhdistävät konjunktiot sekä sellaiset partikkelit, jotka tyypillisesti aloittavat lausuman. Niitä ovat esimerkiksi huudahdukset, tokaisut ja puhuttelut. Lopetukseen kuuluvat puolestaan tyypilliset lopetusfraasit ja irralliset lisäykset, etenkin puhutussa kielessä. (Emt. 1306.)

2.2.2 Esikenttä ja sen eri funktiot

Esikentällä ei kysymys- ja relatiivilauseita lukuun ottamatta ole kieliopin määräämää ensisijaista täyttäjää, kuten teemapaikalla on subjekti. Vilkun mukaan esikenttä ”ei suosi tarkoitteellisia ilmauksia, joten predikaatiivi ja infiniittinen verbinmuoto ovat siinä tyypillisimpiä.” Esikentässä voi tyypillisesti olla myös objekti, verbin pakollinen

täydennys sekä verbin tai lauseen määrite. Monet adverbiaalimääritteet sijoittuvat esikenttään neutraalisti, samoin esimerkiksi konnektiivit ja modaaliset ainekset, mikäli määritteitä ja partikkeleita on teeman edellä useampia. (ISK: 1317–18.)

Lauseen ensimmäinen jäsen voi olla esikentässä, vaikka teemapaikassa ei näyttäisi olevan mitään, sillä esimerkiksi imperatiivilauseissa ei ole nominaalista teemaa. Samoin on tilanne sellaisissa lauseissa, joihin voi lisätä subjektipronominin (*sen [minä] tiedän*). Tällaisissa lauseissa teemana toimii (ilmipanematon) subjektipronomini ja esikentän lauseke on yleensä kontrastiivinen tai se voi olla myös neutraali puiteadverbiaali. (ISK: 1317.) Jos subjektipronominia ei panna ilmi, verbinetinen lauseke voidaan vahvistaa esikenttälausekkeeksi sijoittamalla teemapaikalle ns. paikanpitäjä (ISK: 1321). Paikanpitäjiä käytetään erityisesti puhekielessä ja puhekielenomaisissa repliikeissä.³

Iso suomen kielioppi tarjoaa muutamia hypoteeseja siitä, mitä funktioita esikentän nominaalisilla lausekkeilla voi olla (emt. 1317–22). Monissa tapauksissa esikentän lauseke tulkitaan kontrastiiviseksi: lauseketta verrataan tai tarkastellaan suhteessa johonkin toiseen, ja tämä vastinpari löytyykin yleensä muualta tekstistä. Esimerkissä (1) kontrastoidaan tapahtumia aikaan suhteutettuna; esimerkissä (2) verrataan eri alojen työllisyyttä. Vastinparin ei kuitenkaan tarvitse olla esikentässä, vaikka molemmissa esimerkeissäni näin onkin.

- (1) *Aikaisemmin voimassa on ollut kahden tai useamman yliopiston välisiä sopimuksia niin sanotuista joo-opinnoista. Nyt uutta on se, että kaikki yliopistot kuuluvat samaan sopimukseen.*
- (2) *Aloituspaiikkojen lisääminen ja samanaikainen vähentäminen on niin iso muutos, että joiltakin aloilta opettajia voidaan joutua sanomaan irti, samalla kun toisille aloille heitä palkataan lisää.*

Vastinparia ei kuitenkaan aina ole tekstissä mainittu, mikäli kontekstista käy ilmi, mihin lausekkeen kontrasti suhteutuu. Kyseessä saattaa olla esimerkiksi vastakkainasettelu kokonaisuuden eri osien tai saman yläkäsitteen hyponymien välillä. Jos lauseessa esimerkiksi kielletään esikentässä sijainnut hyponyymi, kontekstista selviää, että sitä verrataan kyseisen hyperonyymin muihin alakäsitteisiin. Esimerkissä (3) vastinpari *pienille yrityksille* on arvatenkin suuryritykset.

- (3) *Vaikka vaikutukset eivät olisikaan näin kohtalokkaita, niin on selvää, että ainakin pienille yrityksille pitkät viiveet voivat*

³ ISK:n esimerkit tyypillisistä paikanpitäjistä kursivoitu: ”Meidän *tässä* pitäisi olla juovuksissa” ja ”Harvemmin *sitä* kumminkaan asioi kirjastossa helikopterilla”.

aiheuttaa ongelmia, jos niiden kassavarat ja kassavirta ovat hyvin ohuita.

Esikenttä voi toimia myös teemankulun apuvälineenä. Tällöin teemapaikalla kulkee yleensä pysyvä teema ja esikentässä ilmaistaan temaattista vaihtuvuutta. Teemapaikassa voi olla jokin muukin kuin lausetyypin neutraali teema, esimerkiksi jos remaattinen subjekti on loppukentässä. Teemapaikassa on silloin jokin pysyväksi teemaksi tulkittava lauseke. Esikentän tehtävää voidaan luonnehtia näissäkin tapauksissa kontrastoivaksi, sillä temaattinen vaihtuvuus ilmentää eroa aiempien ja seuraavien – tai vaihtoehtoisten – tapahtumien, paikkojen tai asioiden välillä. (ISK: 1319.) Omassa aineistossani melko suuri osa esikentän lausekkeista oli myös tavalla tai toisella teemankulussa mukana. Esimerkissä (4) ”kunnat” on pysyvä teema:

(4) *Koulutus konserniin mukaan lähtemisestä kunnat päättävät itsenäisesti.*

Kontrastoimisen lisäksi Iso suomen kielioppi nostaa esikentän toiseksi pääasialliseksi tehtäväksi vahvistamisen, oikaisun tai vastaväitteen ilmaisemisen. Tällainen reaktiivinen, arvottava tai affektiivinen tehtävä esikentällä on reema-alkuisissa lauseissa. Mikäli esikentässä on reema, lause on yleensä verbiloppuinen.

(5) *Kyllä se helle sitä enemmän syö.*

Esimerkin (5) teemapaikan pronomini *sitä* viittaa tekstin aiheeseen, äänestäjien vaaliintoon. Esikentässä on lauseen reema, *se helle*.

Esikentässä voi olla myös remaattinen subjekti tai omistajan ilmaus. Isossa suomen kieliopissa (2004: 1320) Vilkuna mainitsee, että subjektin esiintyminen esikentässä on marginaalista, mutta mahdollista. Aineistostani löytyy muutamia tällaisia tapauksia (kuten esimerkki 5), joita tarkastelen lähemmin luvussa 3.2.4.

2.3 Teemankulku ja informaatorakenne

Lauseen sanajärjestys luo kontekstuaalista merkitystä juuri teemankulun ja informaatorakenteen avulla (ISK: 1303). Lauseen informaatorakenteeksi sanotaan sitä jäsentelyä, joka kertoo lukijalle mihin informaatio liittyy, mitä pidetään annettuna ja mitä esitetään uutena asiana. Lause voidaan jäsentää koostuvaksi temaattisesta ja remaattisesta osasta; ensinmainittua osaa nimitetään lyhyesti teemaksi ja jälkimmäistä kutsutaan yleensä reemaksi. (ks. esim. ISK: 1308.) Teema on se, mitä lause koskee ja

reema on se, mitä teemasta sanotaan (Halliday 1994: 38). Teeman tulee olla ”topiikinarvoinen”, toisin sanoen siitä tulee voida sanoa jotakin. Sen vuoksi teema (kuten sivuteemakin) on yleensä NP, sillä NP:istä voidaan predikoida jotakin, toisin kuin esimerkiksi monista adverbeistä. Suomen kielessä teemaksi määritellään verbin etinen NP, mutta Shore (2008: 39) on sitä mieltä, että teemaa ei voida määrittellä mekaanisesti position perusteella, vaan määrittelyssä teemaa tulisi tarkastella myös tekstinkulun kannalta. Tirkkonen-Condit (1982: 48) on määritellyt virkkeen pääteeman olevan ”virkkeen päälauseen verbinetinen valenssin tai tekstuaalisten syiden vaatima nominaalilauseke”. Omassa tutkielmassani otan huomioon myös sivulauseiden teemat tasa-arvoisina päälauseiden kanssa. Shore (2008: 58) on havainnut omassa tutkimuksessaan, että tekstin teemankulku tapahtuu enimmäkseen päälauseissa. Lauseyhdistelmissä voi olla kaksi rinnakkaista teemankulkua, mutta Shoren mukaan (mp.) yleensä alisteinen lause ei vie teemaa eteenpäin koko tekstin teemankulun kannalta.

Jotta kuulija/lukija voi helpommin ymmärtää ja seurata tekstiä, teema on useimmiten jollakin tavalla tunnettu tai aiemmin annettu. Annetuilla tekstinosilla on usein korrelaatti aiemmin tekstissä tai viittaussuhde on muutoin tilanteisesti selvä (Shore 2008: 28–30). Reema sen sijaan voi olla uutta tietoa, ja usein näin onkin. Annettuus ja uutuus muodostavat paremminkin jatkumon kuin kahtiajakautuneen kategorian. Annetun ja uuden välimaastoon voidaan sijoittaa mm. pääteltävä diskurssientiteetti (Shore 2008: 32 viittaa Prince 1981: 235–237). Informaatiokulun kannalta merkityssuhteet tekstinosien välillä ovat tärkeitä. Jos jokin voidaan tekstissä päätellä ennalta annetuksi, sillä on oletettavasti merkityssuhde johonkin aiemmin mainittuun korrelaattiin. (Shore 2008: 33.)

Teeman ja reeman lisäksi informaatorakenteesta puhuttaessa otetaan yleensä avuksi käsite fokus. Ison suomen kieliopin sananselitys (2005) määrittelee, että fokus sisältää varsinaisen uuden informaation, keskeisen huomionkohteen⁴. Fokuksella tarkoitetaan myös sitä lauseen osaa, joka nostetaan esille. Jokin lauseke voidaan fokusoida, siis nostaa esille, eri tavoin. Iso suomen kielioppi mainitsee fokuspartikkelit (mm. jopa, vain, ainakin, myös) ja ns. kiellon fokuksen. (ISK:n sananselitykset 2005). Tavallisesti fokukseen halutaan nostaa lauseen uutisarvoinen asia, mutta jo mainittukin

⁴ Tässä mielessä fokus on sama kuin reema.

tai tilanteessa oleva voidaan esittää uutena tietona, jos sen avulla esim. luodaan kontrasti (Halliday 1994: 298).

Ilmeisin tematiikan keino suomen kielessä on sanajärjestys (Hakulinen, Karlsson 1979: 59). Sanajärjestyksen avulla voidaan myös fokusoida, erityisesti siirtämällä fokusoitava lauseke lauseen esikenttään sivuteemaksi. Tästä sanajärjestyksen avulla fokusoisesta kirjoittavat mm. Karlsson ja Hakulinen (1979: 41), kuinka lauseen pintarakenne vaikuttaa merkitykseen. Syvärakenteesta voidaan johtaa kaksi tekstuaalisilta kytkennöiltään erilaista pintarakennetta, joissa hierarkiasta poikkeaminen näkyy fokusointina. Konstituentti sisältää yhä enemmän kommunikatiivista dynaamisuutta, kun se sijaitsee lauseen alussa taikka ylipäänsä verbin edellä, normaalista tunnusmerkittömästä poikkeavassa paikassa. Karlsson ja Hakulinen (mp.) huomauttavat kuitenkin, että mitään yksiselitteistä kommunikatiivisen dynaamisuuden mitta ei ole pystytty kehittämään. Shore (2008) käyttää kommunikatiivisesta dynamismista termiä informaatioarvo. Shoren määrittelyn mukaan lauseella tai lauseen osalla on vähäinen informaatioarvo, kun siinä toistetaan jokin jo tekstissä aiemmin mainittu asia. Lauseen tai lausekkeen informaatioarvo vastaavasti kasvaa, kun siinä esitetään tekstinkulun kannalta uutta informaatiota. (Emt. 26.) Lauseen teemalla on kaikkein vähiten informaatioarvoa ja reemalla sitä on eniten (Shore 2008: 40 viittaa Firbas 1987, 1992).

Teeman ja reeman informaatioarvoa voi tarkastella teemankulun (thematic progression) avulla (Shore 2008: 40). Erilaisia teemankulun vaihtoehtoja ovat esimerkiksi pysyvä teema (myös: *jatkuva teema*), vaihtuva teema ja etenevä teema (myös: *lineaarinen teema, ketjuteema*). Teemankulku osoittaa, miten teemat on sidottu aiemmin sanottuun. Tyypillisimpiä teemankulkuja ovat pysyvä ja etenevä teema. Tekstissä on pysyvä teema, jos teemapaikalla on aina yhteen ja samaan tarkoitteeseen viittaava lauseke, kuten esimerkiksi *kirjailija, hän, mies*. Pysyvässä teeman kuljetuksessa teemasta tulee reema, minkä jälkeen samasta teemasta sanotaan jotain lisää (ks. esim. ISK: 1309). Pysyvä teema voi edetä myös siten, että teemasta tulee reema ja näiden yhdistelmästä seuraava teema. Pysyvä teema perustuu eksplisiittisiin tekstin sidoksiin. Pysyvää teemankuljetusta voi luonnehtia staattiseksi, koheesiota luovaksi ja tekstin sisältöä yhtenäistäväksi. (Koskela 1996: 495, 147, 150.) Pysyvää teeman kuljetusta käytetään esimerkiksi kuvailevissa ja kertovissa rakenteissa (Katajamäki 2004: 145 viittaa Francis 1989: 213; Nwogy & Bloor 1991: 377).

Etenevässä teeman kuljetuksessa teemasta tulee ensin reema ja sitten reemasta yksi tai useampi teema (ks. esim. Koskela 1996: 4849). Etenevä teemankuljetus on monille teksteille ominainen ja se esiintyy usein muiden kuljetustapojen, mutta erityisesti pysyvän teemankuljetuksen, kanssa yhdessä (Koskela 1996: 147). Etenevä teemankuljetus perustuu tekstin eksplisiittisiin sidoksiin, ja siksi se helpottaa tekstin seuraamista (Koskela 1996: 145, 150). Etenevä teemankuljetus esittelee uuden referentin ennen kuin siitä sanotaan jotain, mikä myös helpottaa tekstin ymmärtämistä (Koskela 1996: 145 viittaa Wiegandiin 1988 ja Nwogu & Blooriin 1991). Etenevän teeman alatyyppejä on ns. jakautuva reema (Shore 2008: 41 viittaa Danes 1974), jossa reeman osat (kaksi tai useampi) muodostavat seuraavat teemat. Jakautuvan reeman teemankulussa siis kaksi teemaa tai useampi teema pohjautuu samaan reemaan. Tätä teemankulkua on kutsuttu myös nimellä moninkertainen teema, koska reeman jakautuminen synnyttää useampia teemoja; teemat ikään kuin monistuvat. (Shore 2008: 41.) Koskela (1996) on tarkastellut eri teemankuljetustapojen yleisyyttä tekstilajeissa. Hänen näkemyksensä mukaan tieteellisessä tekstissä etenevä teemankuljetus on keskittynyt johdanto- ja diskussiolukuihin, kun taas journalistisessa tekstissä etenevä teeman kuljetus on hallitseva (emt. 145–146). Tätä selittää journalistisen tekstin pyrkimys selostaa lukijalle tekstissä käsiteltyä aihetta. Koskelan mukaan (mp.) tieteellisissä teksteissä argumentoidessa käytetään kuitenkin myös pysyvää ja tekstinulkoista teemaa.

Vaihtuva teema on sellainen, joka mainitaan kontekstissaan ensimmäistä kertaa tai se otetaan uudestaan puheeksi, vaikka edellisestä maininnasta on jo pitkä aika (ISK: 1309). Ison suomen kieliopin mukaan (mp.) vaihtuva teema voi olla kontrastiivinen, ja kontrastiivista tulkintaa painottavat erityisesti partikkelit *taas* ja *puolestaan*. Yleensä tekstin ensimmäisen lauseen teema on pakostakin vaihtuva teema, sillä teeman tarkoitteeseen ei ole voitu aiemmin viitata. Muuten vaihtuva teema esiintyy yleensä luontevasti puheenaiheen vaihtumisen yhteydessä.

Hyperteema tarkoittaa sitä, että teemat ovat kokonaisuuden eli hyperteeman osia. Hyperteema jakaantuu alateemoihin, ja näistä alateemoista tekstissä sanotaan jotain (ks. esim. Katajamäki 2004: 145). Tätä teemankulkua on sanottu kuvaavasti myös ylä- ja alateemaksi, Shore (2008: 42) mainitsee. Hyperteeman kuljetuksessa tekstuaaliset sidokset perustuvat tekstin sisäiseen assosiaatioon, esimerkiksi päättelyyn (Katajamäki 2004: 145). On tärkeää, että hyperteemaan pohjautuva alateema perustuu ainoastaan tekstin ns. yläteemaan (tai puheenaiheeseen), ei pysyvään eikä etenevään teemaan

(Shore 2008: 42). Hyperteeman käsite on lähellä Koskelan (1996: 38) esittelemää tekstiteemaa, joka tarkoittaa tekstin ulkoista teemaa. Tekstiteema voidaan Koskelan mukaan (mp.) päätellä tekstin ulkoisesta kontekstista sekä tekstin kielellisten piirteiden avulla. Katajamäki (2004: 145–146) myöntää, että eroa hyperteeman ja tekstiteeman välille on toisinaan vaikea tehdä. Hyperteema on luonteeltaan hierarkisoiva, ja sitä voidaan käyttää sekä hyperteeman hierarkisointiin että tekstiteeman eri osien esittelyyn (Koskela 1996: 148–149).

Shore (2008: 43) määrittelee vielä yhden teemankulun, jota ei hänen mukaansa ole aiemmin kirjallisuudessa mainittu: tiivistysteeman. Tiivistysteeman korrelaatiksi voidaan määritellä laajempi tekstinosa kuin vain aiemmin esiintynyt teema tai reema. Tiivistysteemana voi toimia esimerkiksi demonstratiivipronomini, joka viittaa koko edelliseen lauseeseen.

Lauseen alussa voi teemapaikan edellä olla sellaisia lausekkeita, jotka heijastavat ja konstruoivat maailmaa: tekijöitä, kohteita, ominaisuuksia, prosesseja, olosuhteita, jne. Tällaisia Shore (2008) nimittää nyt orientoiviksi sivuteemoiksi, kun väitöskirjassaan (1992) hän nimesi ne kehyksiksi. Itse käytän lyhyiden vuoksi nimeä sivuteema. Aiemmin tällaisesta alkukonstituentista on käytetty myös nimeä topiikki⁵ (Hakulinen – Karlsson 1979; Kauppinen – Laurinen 1984). Lauseenjäsenenä nämä sivuteemat voivat toimia objektina, komplementtina tai vapaana adverbiaalina, joissain lauseissa jopa subjektina. Konnektiivit, modaaliapuverbit ja -partikkelit eivät ole Shoren näkemyksen mukaan teemanarvoisia. (Emt: 44.) Myös Tirkkonen-Condit (1982: 48) on karsinut pois konnektiivit sekä modaaliset ja metatekstuaaliset elementit, jotka ilmaisevat tekstin jäsentymistä, mutta eivät ole temaattisia.

Tekstin temaattinen rakenne on osa kirjailijan tekstistrategiaa. Strategia riippuu mm. kirjailijan aiheesta ja genrestä. Erilaiset genret edellyttävät erilaisia rakenteita. (Koskela 1996: 10.) Strategiaan kuuluvat mm. ”sanavalinnat, kielioppi, informaatio-rakenne, tyyli, jne.” (Koskela 1996: 15). Jokaisella kirjoittajalla on myös henkilökohtainen tapa kirjoittaa, joten aina ei voida tehdä pitäviä johtopäätöksiä siitä, johtuvatko tietyt strategiset valinnat tekstilajista, kirjoituksen aiheesta vai kirjoittajan henkilökohtaisesta tyylistä.

⁵ Topiikki on lauseen eteen siirretty verbin määrite (Kauppinen – Laurinen 1984).

2.4 Lausetyypit

Suomen kielessä voidaan erottaa ainakin kolme yleisempää peruslausetyyppiä ja lisäksi voidaan nimetä marginaalisempia erikoislausetyyppejä (ISK:n sananselityksiä 2005). Lausetyyppijako on osittain häilyvä, sillä etenkin puhekielessä ja toki kirjoitetussakin kielessä on olemassa lauseita, joita ei voida yksiselitteisesti lukea mukaan mihinkään tiettyyn lausetyyppiin.

Suomen kielessä lauseen ydin on finiittiverbi. Niinpä lausetyyppejä voidaan nimetä verbin mukaan: jos lauseen finiittiverbi on transitiivinen, kyseessä on transitiivilause. Samoin jos finiittiverbi on intransitiivinen, lausetyyppi on nimeltään intransitiivilause. Jos lauseessa on kopula, se on kopulalause. Toisaalta lausetyyppejä nimetään myös merkityksen perusteella: omistuslause ilmaisee omistamista, eksistentiaalilause olemassaoloa ja niin edelleen. Pelkkä merkitys ei kuitenkaan riitä määrittelemään lausetyyppejä, vaan syntaktinen lausetyyppi määrittää merkityksen lisäksi rakenteensa perusteella. Lausetyypit ovat toisin sanoen vakiintuneita konstruktioita, joihin kuuluu kiinteästi sekä muoto että merkitys. Puhefunktionaalinen sanajärjestys erottaa lausetyyppejä toisistaan (Hakulinen 1976: 69). Lausetyypin rakennekaavassa tulee olla tietyt lauseenjäsenet ja usein vielä tietyssä järjestyksessä ja tietyissä sijamuodoissa. (Ks. esim. ISK: 828).

Transitiivilauseen tunnistaa siis transitiiverbistä, ja määritelmällisesti transitiiverbin valenssiin kuuluu objekti (ks. esim. ISK: 848). Transitiivilauseesta voi käytännössä jäädä objekti joskus pois, jos objektin tarkoite on asiayhteydessä itsestään selvä. Ison suomen kieliopin sanoin lause noudattaa tällöin ”intransitiivimuottia”. Vilkun (1996) määritelmän mukaan kyse on silti transitiivilauseesta, vaikka objektia ei olisikaan ilmipantu, jos predikaatti on kuitenkin transitiiverbi (emt. 84). Intransitiivilauseen finiittiverbin valenssiin ei kuulu objektia, mutta edellä mainitun poikkeuksen tapaan joskus on mahdollista, että intransitiiviverbi saa jossain kontekstissa ”tilapäisobjektin”. (Ks. esim. Vilkuna 1996: 84 ja ISK: 848.) Kopulalauseessa predikaattina toimii *olla* -verbin ja joko kieliopillisessa sijassa olevan NP:n⁶ tai AP:n (ts. predikatiivin) tai adverbiaalinen muodostama kokonaisuus (ks. mm. ISK:n sananselityksiä 2005). Kopulalauseita voidaan jaotella erilaisiin alaryhmiin. Yleensä kopulalauseen prototyyppinä pidetään predikatiivilausetta, jonka rakennekaava voidaan esittää muodossa

⁶ Yleisestä linjastani poiketen NP tarkoittaa tässä kaavassa vain substantiivilauseketta.

subjekti + olla(/tulla) + NP/AP_{nom./part./gen.}

Mikäli kopulalauseen kaavan jälkiosan NP tai AP ei ole kieliopillisessa sijassa vaan se on adverbiaali, lauseesta voidaan käyttää nimeä kvasipredikatiivilause. Kopulalauseet ovat merkitykseltään kuvauksia (ISK: 848).

Erikoislausetyyppi on nimitys sellaisille lausetyypeillä, joilla ei ole nominatiivimuotoista perussubjektia (ISK:n sananselityksiä 2005). Erikoislausetyypeissä on tavallisesti ensimmäisenä jäsenenä paikallis-, partitiivi- tai genetiivisijainen lauseke, joka voi olla kuitenkin subjektimainen (esim. omistuslauseessa). Erikoislausetyypit ovat yleensä vakiintuneet selvästi ilmaisemaan tiettyjä merkityksiä ja ne noudattavat tarkkoja konstruktioita. Useimmiten erikoislausetyypit ovat intransitiivisia. (ISK: 848.)

Keskeinen erikoislausetyyppi on eksistentiaalilause, jonka alatyyppejä ovat omistus-, ilmiö- ja tilalause. Prototyypisessä eksistentiaalilauseessa on finiittiverbinä *olla*, mutta siinä voi olla joku muukin intransitiivinen verbi. Eksistentiaalilauseen ja intransitiivilauseen välinen kategoriaraja onkin häilyvä. Eksistentiaalilauseen muottiin kuuluu, että lause alkaa paikanilmauksella ja verbiä seuraa subjekti, joka on yleensä jaollistarkoitteisena tai kieltolauseessa partitiivimuotoinen. Muiksi tunnusmerkeiksi Iso suomen kielioppi listaa verbin kongruoimattomuuden ja sen, että subjekti on aiemmin mainitsematon. Lause voidaan kuitenkin mieltää eksistentiaalilauseeksi, kun useimmat prototyypisistä tunnusmerkeistä täyttyvät. (ISK: 850.) Aina eksistentiaalilauseen paikanilmaus ei tarkoita sijaintia edes metaforisesti. Paikallissijainen adverbiaali voi määräytyä mm. subjektin rektion perusteella. (ISK: 851.) Eksistentiaalirakennetta on kutsuttu myös esittelyrakenteeksi, sillä se tuo usein esille uuden tarkoitteen (ISK: 852).

Omistuslauseella on periaatteessa kaikki eksistentiaalilauseen ominaisuudet, mutta se poikkeaa parissa suhteessa varsinaisista eksistentiaalilauseista. Omistuslauseeksi nimetyn konstruktion alussa on adessiivisijainen habitiivinen substantiivi- tai pronominilauseke. Vaikka verbiä seuraa nominatiivi- tai partitiivisijainen NP kuten eksistentiaalilauseessa yleensäkin, kyseinen NP on epäsubjektimaisempi kuin eksistentiaalilauseessa. Paremminkin tämä NP on melko objektimainen, sillä ainakin persoonapronomini saa siinä asemassa objektin sijan (t-päätteisen akkusatiivin *minut*, *sinut*, *hänet*, jne.). Vastaavasti omistajaa ilmaiseva adessiivisijainen NP on tyypillisesti elollinen ja sikäli subjektimaisempi kuin mahdollisesti eloton omistamisen kohde. (ISK:

853.) Tämän määrittelyn mukaan kaikki omistusta ilmaisevat lauseet eivät ole omistuslauseita, mikäli lauseen rakenne ei vastaa edellä määriteltyä konstruktia⁷.

Ilmiölause on sellainen eksistentiaalilause, jossa verbiä seuraa subjekti, mutta teemapaikka on tyhjä. Lause on siis yleensä verbialkuinen, mutta toisinaan eksistentiaalisubjekti voi sijaita myös lauseen alussa. Ilmiölauseelle tyypillisiä verbejä ovat *olla, tulla, löytyä, syntyä, sattua, tapahtua, kulua* ja *vallita*. (ISK: 855.) Monet ilmiölauseet ovat pitkälle kiteytyneitä. Ilmiölauseen ja tilalauseen välinen raja on osin häilyvä, mutta erona on ainakin se, että kieltö vaikuttaa ilmiölauseen verbinjälkeisen NP:n sijamuotoon (NP on silloin partitiivissa), tilalauseen NP pysyy nominatiivissa myös kieltolauseessa. (ISK: 856.)

Tilalause ilmaisee nimensä mukaisesti ympäristön tilaa ja muita aistittavia ominaisuuksia tai tapahtumia, kuten esim. säätilaa. Tilalauseen verbi on yksikön kolmannessa persoonassa ja teemapaikassa on yleensä ajan tai paikan puiteadverbiaali. Teemapaikan adverbiaali voi viitata myös ihmiseen, ryhmään tai ruumiinosaan, joka tilan tai tuntemuksen kokee. Teemapaikka voi olla myös tyhjä (*tuulee*). (ISK: 856.)

Kvantifiointilauseen tuntomerkkejä ovat partitiivimuotoinen NP ja määränilmaus. Lauseessa voi olla lisäksi myös paikan- tai omistajanilmaus. Kvantifiointilause voi olla transitiivinen tai intransitiivinen: transitiivisessa lauseessa partitiivi-NP on objekti, intransitiivisessa se on subjekti. (ISK: 858.) Kvantifiointilauseen osat (partitiivi-NP ja määränilmaus) kuuluvat merkityksen kannalta yhteen. Syntaktisesti ne muodostavat kuitenkin erilliset lausekkeet, paitsi jos molemmat ovat monikollisia (*hakijoita oli useita ~ oli useita hakijoita*). (ISK: 860.)

Tuloslause ilmaisee muutosta. Tuloslauseessa on elatiivimuotoinen NP, jota seuraa verbi ja verbin komplementti. Yleisin verbi tuloslauseessa on *tulla*, mutta verbi voi olla transitiivinen tai intransitiivinen: transitiivisessa tuloslauseessa muutoksen saa aikaan subjekti, intransitiivinen tuloslause puolestaan ilmaisee vain, että muutos ylipäänsä tapahtuu. Intransitiivisen tuloslauseen teemana on tavallisesti elatiivi-NP. (ISK: 860.)

Tunnekausatiivilauseen keskeiset osat ovat kokijaobjekti ja verbi. Joissain tapauksissa kokijaobjekti voi myös jäädä pois, jolloin lause tulkitaan yleensä nollapersoonaiseksi. Objektittomassa tunnekausatiivilauseessa saattaa olla NP-subjekti

⁷ kuten esim. ”Koira on minun.”

verbin edellä (*eräs asia harmittaa*). Kun kokijaobjektia ei ole ilmipantu, oletetaan yleensä, että tunne koskee puhujaa itseään. (ISK: 861.)

Mainittakoon erikoislausetyypeistä vielä genetiivialkuiset lausetyypit. Niissä on subjektin paikalla genetiivimuotoinen NP, ja niitä on periaatteessa kolmenlaisia: nesessiivirakenne (*minun täytyy nukkua*), tuli tehtyä -rakenne (*minun tuli tehtyä moka*) ja kokijan genetiivirakenteet (*minun tuli kylmä*). (ISK: 862.) Partitiivi ja nominatiivikin ovat joissain tapauksissa mahdollisia nesessiivirakenteen subjektin sijoja (ISK:n sananselityksiä 2005).

2.5 Tekstityypit

Tarkan tekstityyppilajittelun esitteli kielitieteessä saksalainen Egon Werlich 70-luvulla, ja hänen määrittelynsä on ollut lähtökohtana nykyisilläkin tekstintutkijoilla. Tekstityyppi viittaa tietynlaiseen kielellisen esittämisen tapaan. Tekstityyppiä voisi kuvailla ”rajatuksi kielellis-retoriseksi strategiaksi”. (Shore – Mäntynen 2006: 36.) Esittelen tässä viisi tekstityyppiä, jotka on nimetty Werlichin käyttämien saksankielisten termien pohjalta. Päätekstityypit ovat instruktiivinen eli ohjaava, deskriptiivinen eli kuvaileva, narratiivinen eli kertova, ekspositorinen eli erittelevä ja argumentoiva eli arvioiva tai perusteleva tekstityyppi (Kauppinen – Laurinen 1984: 23–29; Shore – Mäntynen 2006: 36–37). Täytyy kuitenkin muistaa, että useimmiten tekstityypit eivät esiinny puhtaina, vaan yleensä teksteissä on vaikutteita kahdesta tai useammasta tekstityypistä.

Instruktiivinen tekstityyppi se on neuvovaa, velvoittavaa tai kärkevää (Shore – Mäntynen 2006: 36). Ohjaava teksti antaa lukijalle tai kirjoittajalle itselleen (tai molemmille) toimintaohjeita. Se suuntautuu yleensä siis tulevaan toimintaan, joka ei ole vielä tapahtunut. Ohjaavalle tekstityypille ominaisia piirteitä ovat imperatiivimuodot, passiivit ja modaaliverbit sekä syy- ja seuraussuhteet. (Kauppinen – Laurinen 1984: 23–24.) Sanomalehtiteksteissä on harvoin puhtaan instruktiivisia tekstejä (ruokaohjeita lukuun ottamatta), mutta ohjaavia piirteitä esiintyy artikkeleissa, joissa annetaan lukijoille ohjeita tai neuvoja.

Deskriptiivinen tekstityyppi kuvaa tilassa olevia ilmiöitä. Puhtaan kuvailevassa tekstissä ei ole aktiivisia toimijoita vaan kertoja, joka kuvaa lukijalle jotain näkemäänsä, kokemaansa tai tietämäänsä (Shore – Mäntynen 2006: 36). Kuvailevassa tekstissä keskeistä onkin havaintojen esittäminen ja niiden suhteuttaminen toisiinsa.

Kuvailevassa tekstissä verbit ovat usein staattisia tai liikeverbejä, ja tyypillisiä kuvailevalle tekstityypille ovat luonnehtivat kopulalauseet sekä eksistentiaalilauseet. Tässä tekstityypissä esiintyy myös paljon paikan adverbiaaleja. (Kauppinen – Laurinen 1984: 25.)

Narratiivinen tekstityyppi sijoittaa tapahtumat nimenomaan suhteessa aikaan. Kertovan tekstin tavallisin aikamuoto on imperfekti ja adverbiaalit ilmaisevat aikaa tai paikkaa. (Ks. esim. emt.) Narratiivisessa tekstissä on yleensä etenevä juoni. Siinä on myös aktiivisia toimijoita, jotka tekevät jotain tai joille tapahtuu jotain. (Shore – Mäntynen 2006: 36.) Kertovassa tekstissä on tyypillisesti paljon ajanmääritteitä ja muutosverbejä (Kauppinen – Laurinen 1984: 26). Sanomalehtiteksteistä erityisesti uutisissa on yleensä paljon narratiivisia piirteitä, sillä uutinen kertoo jostakin menneestä tapahtumasta, joka tavallisesti vielä suhteutetaan aikaan ja paikkaan melko tarkasti. Uutiset myös kerrotaan menneessä aikamuodossa, mikä on narratiivisen tekstin perusominaisuuksia.

Ekspositorinen tekstityyppi on ominainen piirre tieteelliselle tekstille. Tällöin teksti kuvaa abstrakteja asioita ja käsitteitä sekä niiden välisiä suhteita. Ekspositorinen teksti erittelee ilmiöitä, mikä auttaa analyysiin tai synteisiin pääsemistä kirjoituksessa. Erittelevälle tekstille tyypillisiä ovat kuvailevat ja nimeävät lauseet sekä ilmaukset kuten *lisäksi*, *esimerkiksi*, *toisin sanoen*, *näin ollen*, *sen sijaan*. Erittelevässä tekstissä on yleensä runsaasti metatekstuaalista ainesta jäsentämässä tekstiä ja helpottamassa lukemista. Erittelevän tekstin aikamuoto on yleensä preesens tai perfekti. (Kauppinen – Laurinen 1984: 26–27; Shore – Mäntynen 2006: 36–37.)

Argumentoiva tekstityyppi kertoo kirjoittajan asenteista ja arvostuksista. Tekstin lähtökohtana on yleensä kaksi vastakkaista näkemystä, joista kirjoittaja kertoo oman mielipiteensä. Kieltolauseet ja vastakohtailmaukset ovat tavallisia. Argumentoivaa tekstityyppiä kutsutaan myös arvioivaksi tai perustelevaksi tekstityypiksi: nämä nimetykset kertovat tekstityypin luonteesta jo aika paljon. Argumentoivalle tekstille tyypillisiä ovat modaaliset verbit, konditionaali ja adjektiivien vertailumuodot. (Kauppinen – Laurinen 1984: 28–29; Shore – Mäntynen 2006: 37.) Sanomalehtiteksteissä argumentoivaa tekstityyppiä näkee erityisesti mielipidekirjoituksissa, pääkirjoituksissa ja kolumneissa.

3 Esikentän täyttäjät lauseketyypeittäin

3.1 Substantiivilausekkeet

Oletukseni oli aineistoa kerätessäni, että esikentässä on useimmiten substantiivilauseke. Tämä johtuu osaksi suomen kielen erityispiirteestä ilmaista lokaatioita sijapäätteillä pre- ja postpositioiden sijasta (vrt. useimmat indoeurooppalaiset kielet). Oletuksen mukaisesti aineistoni esikentäntäyttäjät ovatkin suurimmaksi osaksi substantiivilausekkeita, mutta ne eivät kuitenkaan hallitse aivan niin suurta enemmistöä kuin etukäteen kuvittelin. Jos mukaan lasketaan myös ns. verbaalisubstantiivit eli kolmannelta infinitiivistä johdetut -minen-päätteiset sanat, substantiivilausekkeita on aineistostani hyvinkin yli puolet.

Hyvin usein sivuteemana on ajan- tai paikanilmaus ja niin ollen onkin luontevaa, että esikentän täyttää adverbialina toimiva substantiivilauseke. Kieliopillisissa sijoissa substantiivilausekkeita oli esikentässä hyvin vähän suhteessa muihin sijamuotoihin. Käsittelen näitä tarkemmin seuraavassa pääluvussa subjektien, objektien ja komplementtien yhteydessä.

Ajanilmauksissa myös adpositiolausekkeet ovat yleisiä, mutta paikanilmaus on oikeastaan poikkeuksetta substantiivilauseke. Tyypillisesti paikanilmaukset ovat vieläpä erisnimiä, kuten esimerkeissä (6) ja (7):

- (6) *Ruotsissa vain kymmenen prosenttia lapsista ei käyttänyt mitään konetta.*
- (7) *Italiassa pääministeri Silvio Berlusconi esiintyi lauantaina itsevarmasti.*

Tavallisimpia aikaa ilmaisevia substantiivilausekkeita esikentässä olivat erityisesti essiivi-ilmaukset, kuten ”viime vuonna”, ”vuonna 1996” sekä lausekkeet, joiden edussanana oli sana *aika* jossain sijamuodossaan kuten esimerkeissä (8).

- (8) *Samaan aikaan 1. luokan kirjemaksu on kaksinkertaistunut.*

Melko paljon esiintyi myös viikonpäiviä ja kellonaikoja:

- (9) *Keskiviikkona Irakin apulaisterveysministeri yritettiin ampua samalla Adhamiyahin alueella.*

- (10) *Kahdelta iltapäivällä sammiot aukaistaan, ja 140 äänenlaskijaa aloittaa kuumeisen työnsä.*

Rajanveto substantiivilausekkeiden ja adpositiolausekkeiden välille ei aina ole kovin helppoa eikä selvää, vaan kyse on toisinaan tulkintaeroista. Erittäin yleinen referenttialoitus ”jonkun mielestä” oli aluksi mielestäni substantiivilauseke, mutta merkitykseltään se on liki synonyyminen referenttirakenteen ”jonkun mukaan” kanssa, joka on kuitenkin adpositiolauseke. Niinpä kun lausekkeiden merkitys on lähes sama ja käyttöyhteys yleensä täysin sama, olen luokitellut tämän ”jonkun mielestä” myös adpositiolausekkeeksi. Myöhemmin käsittelen näitä referenttirakenteita kommenttiadverbiaalien yhteydessä. Toinen vastaavanlainen, kommentoiva ja usein esiintyvä aloitus oli ”*Esimerkiksi*”. Tämän sanan kohdalla en löytänyt mielestäni tarpeeksi päteviä perusteita luokitella se joksikin muuksi kuin substantiiviksi. Tämä alkukonstituentti voi kommentoida joko lauseen teemaa tai koko lausetta.

- (11) *Takala kehuu uuden talon sijaintia. Esimerkiksi linja-autolla kulkevien on helppo päästä paikalle.*

Esimerkissä (11) alkukonstituentti *esimerkiksi* viittaa koko lauseeseen: linja-autolla kulkevien helppo pääsy paikalle on yksi esimerkki uuden talon kehuttavasta sijainnista. Lehtitekstissä ei mainita muita esimerkkejä sijainnin hyvydestä, mutta esikentän lauseke riittää antamaan lukijalle vaikutelman, että sijainnilla on useita muitakin etuja.

Substantiivilauseke on tyypillinen vaihtoehto silloin, kun sivuteemaa halutaan käyttää jatkuvan teeman kuljettamiseen kertomuksessa. Aineistossani on erinomainen esimerkki tästä tilanteesta artikkelissa ”Onko kallein digikuva aina paras?” Artikkelin jatkuvana teemana olivat erilaiset kuvat. Esimerkissä (12) yhdistyvät sivuteeman tehtävistä sekä teeman kuljettaminen että kontrastointi (huonoimmassa vs. parhaimmassa).

- (12) *Eri liikkeiden kuvissa esimerkiksi taivaansini, lehtien vihreys ja ihon väri näyttivät tyystin erilaisilta. Huonoimmassa kasvokuvassa normaali-ihoisen ”mallin” ihoa luonnehdittiin jopa sairaan keltatautiseksi ja likaiseksi. Parhaimmassa kuvassa iho näytti normaalilta, miellyttävältä.*

Esimerkin (12) tekstikatkelmassa sivuteema *kuvat* toimii pysyvänä teemana, joka antaa tekstille kehyksen. Esimerkin (12) ensimmäisessä lauseessa varsinaisena teemana ovat *värit* ja reema kertoo, että ne *näyttävät erilaisilta*. Tämä reema, *erilaisilta näyttäminen*, jakautuu kahtia: *huonoimmilta näyttäviin ja parhaimmilta näyttäviin*. Tässä siis

jakautunut reema muodostaa etenevän teemankulun sivuteemassa, kun taas varsinaisena teemana kahdessa jälkimmäisessä lauseessa pysyy koko ajan *iho*.

Essiivisijainen adverbiaali voi ilmaista temporaalisia, kausaalisia tai konditionaalisia implikaatioita, etenkin lauseen alussa. Lauseen aloituksissa substantiivit ovatkin aineistossani yllättävän usein essiivissä. Hyvin usein essiivi on temporaalisessa tehtävässä (*pitkänäperjantaina, viime vuosina*), mutta myös kausaalisessa tehtävässä: *Kaupunkilaisena haluaisin myös toisenlaista keskustelua (ts. koska olen kaupunkilainen)*.

3.2 Adjektiivilausekkeet ja partisiippilausekkeet

Adjektiivilausekkeitä oli aineistossani suhteellisen vähän esikenttään sijoitettuina. Vähäisen esiintymistiheyden vuoksi päätin ottaa tähän ryhmään mukaan myös partisiippilausekkeet, jotka yleensä toimivat adjektiivilausekkeiden tavoin tai niiden asemessa, kuten esimerkiksi sanat *jännittävä* ja *kuollut*.

- (13) *Kuolleena hänestä tuli kaikkien ylistämä kylmän sodan voittaja, joka vapautti puoli Eurooppaa neuvostodiktatuurin alta.*

Adjektiivilausekkeet toimivat aineistoni lauseissa tavallisimmin predikatiiveina:

- (14) *Eriyisen ylpeä tehdas on Impala Mirror (peili) –tuotemerkistään.*

Komplementteja sekä kopulalauseita käsittelen enemmän edempänä tutkielmassani.

Adjektiivit esiintyvät lisäksi usein komparatiivissa tai superlatiivissa:

- (15) *Helpompaa yhteisen sävelen löytäminen oli erilaisten suunnitelmien virittelyssä Afrikan poliittisten, köyhyys- ja tautiongelmien lieventämiseksi.*

Tekstityypit ja artikkelien aiheet vaikuttavat luonnollisesti sanaston valintaan. Arvioivissa ja luonnehtivissa teksteissä käytetään ymmärrettävästi paljon komparatiivia ja superlatiivia, joten niitä muotoja näkyy myös näiden tekstien lauseiden esikentässä. Esikentän adjektiivilausekkeitä esiintyikin eniten konsertti- ja elokuva-arvosteluissa.

- (16) *Tärkein Kajanuksen esikuvista lienee ollut Wagner, jonka romanttinen sointi-ihanne ja melodinen vaikutus ovat vahvimmillaan Kajanuksen parhaisiin orkesteriteoksiin kuuluvassa Ainossa.*

- (17) *Kiinnostavinta* ohjelmassa ovat, luonnollisesti, Severlohin ja Silvan kertomukset.

Kuten substantiivilausekkeet, myös adjektiivi- ja partisiippilausekkeet ovat esikentässä usein essiivin sijamuodossa:

- (18) *Nolona* lehtimies selitti olleensa menossa pellon poikki kosimaan tyttöystävänsä, kun hän oli huomannut pyöräilijän kaatumisen.
- (19) *Oikeudellisesti katsottuna* tilanne on kuitenkin se, että --

Suomen kielessä adjektiivit voivat toimia teeman tehtävässä yksinäänkin, ilman ns. edussanaa (toisin kuin esim. englannissa), sillä adjektiivit muistuttavat kieliopillisesti substantiiveja ainakin siinä määrin, että ne taipuvat sijassa ja luvussa kuten substantiivit. Niinpä adjektiivi voi toimia lauseessa ”topiikinarvoisena” teimana tai sivutemana. (Ks. esim. Shore 1992: 326.)

3.3 Adpositio- ja adverbilausekkeet

Suomalaisessa kielioppiperinteessä partikkeli on ollut yleisnimike taipumattomille tai vajaan paradigman sanoille (ISK: 769). Partikkeli on siis yläkäsite ja adverbi on yksi alakäsitteistä. Pitäydyn tässä perinteessä, enkä ole lähtenyt erottelemaan adverbeja ja partikkeleita toisistaan, kuten Iso suomen kielioppi tekee⁸.

Substantiivilausekkeiden jälkeen aineistoni suurin lauseketyyppien ryhmä on adpositiolausekkeet. Aineistossani yleisin adpositiolausekkeen edussana on *mukaan*. Oikeastaan koko aineistossani esikentän täytti kaikkein useimmin adpositiolauseketyyppi ”*asiantuntijan mukaan*”. Tämä lienee referoivalle sanomalehtitekstille olennainen rakenne. Muita adpositiolausekkeen edussanoja aineistossani on mm. *kanssa, jälkeen, edessä, ilman, jne.* Adpositioiksi luokittelen myös kiteytyneet ajan ilmaukset kuten *jonkin kuluessa, johonkin mennessä* sekä muutamia muita leksikaalistuneita paikallissijaisia postpositioita kuten *jonkin ohella* tai *tienoilla*. Leksikaalistuneita adpositioita syntyy sanaliittojen vakiintuessa, tällöin esimerkiksi substantiivista on adpositiona käytössä vain yksi tietty sijamuoto tietynkaltaisessa rakenteessa (ISK: 674–685). Adpositiolauseke toimii lauseessa adverbialina kuten

⁸ Iso suomen kielioppi määrittelee, että adverbilauseke voi sisältää määritteitä, partikkeli sen sijaan ei saa määritettä eikä muodosta lauseketta.

paikallissijaiset lausekkeetkin (ISK: 674). Adverbiaaleja tutkin tarkemmin seuraavassa luvussa.

Jotkin partikkelit voivat toimia sekä adverbina että adpositiona. Rajanveto adverbien ja adpositioiden välillä on siis häilyvä. Jotkin sanat ovat sikäli hyvin prototyyppisiä adverbejä, että ne eivät saa täydennystä. Samoin jotkin prototyyppiset postpositiot eivät puolestaan esiinny koskaan ilman määräsjajaista täydennystä. Väliin jää kuitenkin melkoinen joukko sanoja, jotka voivat toimia kumpana hyvänsä: adverbina tai adpositiona. Sanaluokka tulkitaan käyttöyhteyden perusteella. (ISK: 664.)

Oma tyyppinsä on vielä proadverbi. Proadverbeilla on pronominikanta ja ne saavat tulkintansa kontekstista (ISK: 656, 705). Proadverbit voivat ilmaista paikkaa, aikaa, tapaa, seurausta tai syytä kuten tavallisetkin adverbit. Shore (2008: 46) mainitsee alaviitteessä, että pro-muodot ovat sivuteemoina erikoisia. Teemankulun kannalta pro-muotoiset adverbiaalit saattavat toimia vähän eri tavalla kuin tavalliset adverbiaalit (ks. luku 4.1.1), mutta eivät ne mitenkään harvinaisia kuitenkaan ole. Aineistoni esikentissä on mm. sellaisia proadverbeja kuin *silloin*, *samalla*, *sillä välin*, *tällöin* ja *sieltä*.

4 Esikentän täyttäjien kieliopilliset funktiot

4.1 Adverbiaalit

Ison suomen kieliopin termiselitysten mukaan ”adverbiaali on verbin määrite tai täydennys (adverbiaalitäydennys) tai koko lauseen määrite”. Lisäksi adverbien ja adjektiivien määritteet ovat adverbiaaleja. Adverbiaaleina voivat toimia paikallissijassa tai vajaakäyttöisessä sijassa olevat NP:t ja AP:t sekä adverbi- ja adpositiolausekkeet (ISK: 915). Adverbiaalien luokka on melkoisen heterogeeninen, joten sen vuoksi joskus on helpompi määritellä, mitä adverbiaali **ei** ole kuin mitä se on. Huumo (1997) referoi aiempaa suomen lauseopin tutkimusta, jonka mukaan adverbiaali on jokainen verbin määrite, joka ei ole objekti (emt. 25). Omassa luokittelussani nojaan enemmän Vilkunan (1996) näkemykseen, jonka mukaan adverbiaali ei voi kuulua verbin valenssiin (emt. 86). Olen siis erottanut vapaista adverbiaalitäydennyksistä omiksi luokikseen komplementit, jotka määrittävät predikatiivia (ts. predikatiivit) ja obliikvit eli verbien pakolliset adverbiaalitäydennykset sekä osmat eli objektinsijaiset määrän adverbiaalit. Adverbiaalit eroavat subjektista, objektista ja komplementeista sikäli, että yhdessä lauseessa voi olla useita keskenään rinnastamattomia adverbiaaleja (ISK: 915).

Adverbiaaleja voidaan luokitella niiden käyttötarkoituksen ja merkityksen mukaan. Väitöskirjassaan Huumo (1997) päätti olla selittämättä adverbiaalien vaikutusala-suhteita syntaktisten funktioiden avulla, sillä adverbiaalien luokittelu yksiselitteisesti joko lauseen tai verbin määritteisiin tuntuu olevan ratkaisematon ongelma (emt. 26). Sen sijaan hän hyödyntää kognitiivista semantiikkaa (emt. 21). Itse käytän omassa työssäni pääosin Ison suomen kieliopin jaottelua, mutta hyödynnän analyysissäni myös muita lähteitä.

4.1.1 Puite- ja kehysadverbiaalit

Puiteadverbiaalit ilmaisevat tavallisesti aikaa tai paikkaa (ks. esim. ISK: 832). Puiteadverbiaaleja on myös kutsuttu kehyksiksi tai kehysadverbiaaleiksi, koska ne ”kehystävät” lauseen tapahtumia, antavat jonkin näkökulman eli kehyksen, jonka läpi tapahtumia katsotaan (Shore 2008: 45). Puiteadverbiaalit ovat lauseen integroituneita osia, koska ne sisältyvät kiellon ja kysymyksen vaikutusalaan. Puiteadverbiaaleja voi

siis kiistää, kysyä ja ne voi korvata toisella vaihtoehdolla. (ISK: 918.) Iso suomen kielioppi (mp.) rajaa puiteadverbiaalit semanttisesti siten, että vain tilanteen ajankohtaa tai tapahtumapaikkaa kuvaavat adverbialit ovat niitä. Omassa aineistossani on runsaasti myös abstraktimpia adverbialeja, jotka kuitenkin kehystävät lauseen tilannetta tai tapahtumia, vaikkeivät kuvasta konkreettista paikkaa. Niinpä otan vapauden nimittää näitä integroituneita, koko lausetta määrittäviä adverbialeja yleisellä nimikkeellä kehysadverbiaali, vaikka adverbialin tarkoite ei olisi konkreettinen ajan tai paikan ilmaus. Kehysadverbialeina esiintyvät yleensä tila-adverbiaalit, jotka kuvastavat aikaa, omistajaa, paikkaa tai tilaa. Korpustutkimuksessa on tehty päätelmiä, että joillakin adverbialeilla on tyypillinen paikka lauseessa ja puiteadverbiaalit sijaitsevat useammin lauseen alussa kuin lopussa (ISK: 919 viittaa Hakulinen ym. 1980).

Tuomas Huomo (1997) on tarkkaillut tutkimuksessaan tila-adverbiaalien keskinäisiä semanttisia suhteita. Tila-adverbiaalit hän määrittelee ”morfologiselta muodoltaan ja syntaktiselta käyttäytymiseltään paikan adverbialien kaltaisiksi adverbialeiksi, joiden semanttisena tehtävänä on esitellä lauseytimen, siis verbin ja sen argumenttien, kuvaamien relaatioiden ja olioiden olinpaikkoina toimivia ulottuvuuksia” (emt. 19). Väitöskirjan alaotsikkoa lainaten kyseessä ovat siis lähinnä ”ajan, omistajan, paikan ja tilan adverbialit”. Aineistossani tämän kaltaisia adverbialeja on hyvin runsaasti. Se on aivan ymmärrettävää, sillä sanomalehtiteksteissä, erityisesti uutisissa, ovat ajan ja paikan ilmaisut hyvin keskeisiä.

Huomon (1997) väitöskirjassa selvitetään, mitä lauseen oliota, relaatioita ja tiloja nämä tila-adverbiaalit milloinkin hallitsevat. Lauseen sanajärjestys vaikuttaa usein siten, että lineaarisesti edeltävä adverbialia hallitsee myöhempiä, ja kyseisen adverbialin ilmaisema tila tulkitaan yleensä määrittämään koko lausetta. Lisäksi abstraktimman tason tila hallitsee yleensä konkreettisemmän tason tilaa ja ajan adverbialit voivat hallita ei-abstraktisia tila-adverbialeja. (emt. s. 20–21). Sen sijaan paikanilmaus ei Huomon (1997) havaintojen mukaan hallitse sen suhdetta aikaan, ellei paikanilmausta temporaalisteta (emt. 21). Tila-adverbialin hallinta-alaa esittelee hyvin lause (20).

- (20) *Eräässä kongressin istunnossa oppositiota edustava senaattori kuulusteli useiden tuntien ajan äänestysvirkailejaa paikallisten ennakköäänestäjien määrän laskennassa tapahtuneesta virheestä.*

Esimerkissä (20) adverbialilauseke *eräässä kongressin istunnossa* hallitsee myöhempiä ajanilmausta *useiden tuntien ajan*, sillä *kongressin istunto* ilmaisee paitsi

tiettyä paikkaa ja tilaa, sitä voidaan pitää myös temporaalisena: kongressin istunto rajaa tapahtumat tietynpituisen ajanjaksoon. Esikentän tila-adverbiaali kehystää koko lauseen siten, että lauseen tapahtumat tapahtuvat kongressin istunnon aikana. Lauseessa (21) paikkaa ilmaiseva esikentän tila-adverbiaali hallitsee myös jäljempänä seuraavaa ajan adverbiaalia, vaikka en voi tulkita ensiksi mainittua temporaalistetuksi:

- (21) *Euroopan keskus kentillä kansat ovat vuosisatojen ajan naittaneet prinsessojaan ja niitanneet toisiaan nuijilla ja peitsillä.*

Jos lauseessa on useita verbejä, pitää tila-adverbiaaleja tulkitessa ottaa huomioon, että eri adverbiaalit saattavat määrittää eri verbejä. Huumo (1997) on tästä syystä pyrkinyt valitsemaan vain yksiverbisiä esimerkkilauseita. Hänen käyttämänsä esimerkkilauseet ovat pääosin ns. laboratoriolauseita, joskin muutamia esimerkkejä on löytynyt myös todellisesta kielenkäytöstä. Huumo epäileekin, että useita tila-adverbiaaleja sisältävien lauseiden määrä korpuksissa on erittäin pieni. (emt. 23). Omassa aineistossani on muutamia lauseita, joissa on kaksikin tila-adverbiaalia, mutta yleensä vain toinen on lauseen esikentässä ja toinen sijaitsee edempänä lauseessa. Tällaisesta kahden tila-adverbiaalin lauseesta on esimerkki (22), mutta esimerkissä (23) on lauseen esikentässä sekä ajan, tilan että paikan adverbiaaleja.

- (22) *Esimerkiksi Kone-konsernin hissien ja liukuportaiden tuotannossa yli puolet henkilökunnasta eli liki 14 000 työntekijää työskentelee näissä tehtävissä.*
- (23) *Sunnuntaina pienellä safarilla vain puolen tunnin ajomatkan päässä keskustasta Nairobin kansallispuistossa Ritola sai nähdä kappaleen maanosan luonnonkauneudesta.*

Tila-adverbiaaleista erottuu selkeästi omaksi alaryhmäkseen ajan adverbiaalit. Ajan adverbiaalit ilmaisevat lauseen kuvaaman tilanteen ajankohtaa, toistuvuutta ja kestoaa. Jotkut lausekkeet voivat ilmaista sekä ajankohtaa että kestoaa, kuten *ensi viikon kuluessa*. Muodoltaan ne voivat olla paikallissijaisia lausekkeita, adverbejä, adpositiolausekkeita tai jopa konjuktiivisia lauseita. (ISK: 932–933.) Omassa aineistossani jätän aikaa ilmaisevat sivulauseet käsittelemättä ja keskityn lausekkeisiin sekä adverbeihin. Taulukossa 1 ovat aineistoni ajan adverbiaalit tyypeittäin esiintymisuseuden mukaan listattuna.

Taulukko 1: esikenttien ajan adverbiaalit esiintymisuseuden mukaan

kpl	ajan adverbiaalin tyyppi
57	essiivi
23	genetiivi + <i>jälkeen</i>
22	<i>nyt</i>
11	adessiivi (esim. <i>syksyllä</i>)
8	nominatiivi + <i>sitten</i>
8	<i>silloin</i>
7	<i>ennen</i> + partitiivi
7	inessiivi (esim. <i>marraskuussa</i>)
5	<i>samalla</i>
4	illatiivi + <i>menessä</i>
4	<i>kerran, tällä kertaa</i>
3	<i>kello 23:10</i> -tyyppi
3	<i>myöhemmin</i> (lausekkeena tai yksinään)
3	<i>nykyisin, nykyään</i>
2	<i>samaan aikaan</i>
2	genetiivi + <i>kuluttua</i>
2	<i>sillä välin</i>
2	elatiivi (esim. <i>vuodesta 1996</i>)
2	illatiivi + <i>asti</i>
2	genetiivi + <i>alussa</i>
1	<i>usein</i>
1	genetiivi + <i>lopulla</i>
1	allatiivi (esim. <i>tälle vuodelle</i>)
1	<i>aikaisemmin</i>
1	ablatiivi + <i>lähtien</i>
1	<i>pian</i>
1	<i>äkkiä</i>
1	<i>joskus</i>
1	<i>huomenna</i>
1	<i>tänään</i>
1	<i>harvoin</i>
1	genetiivi + <i>lopuksi</i>
1	<i>eilen</i>
1	genetiivi + <i>kuluessa</i>
1	<i>tällöin</i>
1	<i>toisinaan</i>

Essiivisijaiset ajan adverbiaalit ovat suuressa enemmistössä. Osittain tyyppin yleisyyttä selittää se, että joukossa on melkein kiteytyneiksi luokiteltavia viikonpäiväilmauksia (*lauantaina*) ja *vuonna 1996* -tyypin ilmauksia. Toisen suuren ryhmän essiivien joukossa muodostavat lausekkeet, joissa on genetiivimuotoinen nomini + *aikana*. Essiivisijaiset ajan adverbiaalit luovat kehyksen, jonka puitteisiin lauseen tapahtumat sijoittuvat. Seuraavaksi yleisin ryhmä oli adpositiolausekkeet, joissa oli

mukana postpositio *jälkeen*. Näitä postpositiolausekkeita esiintyi erityisen paljon urheilusivuilla. *Ennen-* ja *jälkeen-*tyyppiset adpositiot liittyvät kertomuksen rakenteeseen ja niitä käytetään paljon narratiiveissa.

Olin hiukan yllättynyt siitä, ettei ajankohtaisia asioita uutisoivassa sanomalehdessä käytetty enempää *eilen-*, *tänään-* ja *huomenna-*adverbeja eikä täsmällisiä *kello 23:10* -tyyppisiä ilmauksia lauseiden esikentissä. Tämäntyyppisiä ajanilmauksia esiintyi lähinnä vain urheilu-uutisissa sekä pari kertaa rikosuutisivulla. Nykyhetken viittaavista adverbiaaleista yleisin on monikäyttöinen *nyt*. Useinkaan *nyt* ei viittaa aktuaaliseen ajanhetkeen 'nyt', vaan se vertailee nykyistä ajanjaksoa menneeseen tai tulevaan (esim. dikotomia *ennen – nyt*). *Nyt* voi myös tarkoittaa ja määrittää essiivimuotoista ajan adverbiaalia, kuten lausekkeessa *nyt huonoimpina aikoina*. Tässä tapauksessa laskin lausekkeen kuuluvan essiiveihin enkä *nyt*-tyyppiin.

Inessiivimuotoiset ajan adverbiaalit olivat aineistossani sikäli mielenkiintoisia, että osa niistä vaikuttaisi määrittävän sekä aikaa että paikkaa. Esimerkiksi lauseke *vuoden 1998 maailmanmestaruuskisoissa Ranskassa* rajaa lauseen tapahtumat sekä tiettyyn paikkaan että tiettyyn vuoteen.

Ajan adverbiaalit määrittävät tavallisesti koko lausetta ja sijoittavat koko puheena olevan tilanteen ajallisiin kehyksiin. Jotkut verbit saavat kuitenkin ajan adverbiaalin täydennykseksen (kestää, jatkua, viipyä, ym.). Myös liikeverbeillä voi olla aikaa ilmaiseva täydennys, jolloin ajan adverbiaali kohdistuu paremminkin verbiin kuin koko lauseeseen. (ISK: 933.)

Ajan adverbiaali sivuteemana antaa lauseelle tai pidemmälle tekstille ajallisen ulottuvuuden aina siihen asti, kunnes uusi sivuteema tuo uuden ajanjakson tekstiin (Shore 1992: 329–330; 2008: 46). Tällainen tekstin jaksottaminen on aineistossani yleistä. Shore (2008: mp.) vertaa temporaalisia sivuteemoja konnektiiveihin *ensiksi*, *toiseksi*, *kolmanneksi* jne., sillä molemmat sijaitsevat lauseen alussa ja jäsentävät tekstiä ohjaten lukemista. Shore (mp.) huomauttaa, että *samaan aikaan* -tyyppiset sivuteemat eivät merkitse uutta ajanjaksoa tekstissä. Aineistossani tällaisia anaforisia aikaanviittaamisia oli muutamia, kuten *silloin*, *tällöin*, *samalla* ja *samaan aikaan*. Shoren mukaan ajan- ja paikan adverbiaalit, joissa on pro-ainesta mukana, eroavat sivuteemana ”tavallisista” ajan- ja paikan adverbiaaleista, sillä ne eivät muodosta adverbiaalien perättäistä sarjaa, niille kontrastoiminen ei ole välttämättä luontaista eivätkä ne osoita näkökulman vaihdostakaan (emt: 47–48). Tämän huomaa mm.

esimerkeissä (24) ja (25). Niissä sivuteemat *samaan aikaan* ja *silloin* viittaavat tekstin aiempaan reemaan, eivätkä ne kontrastoi.

- (24) *Postipalveluita on viimeisen vuosikymmenen aikana tehostettu rajusti. Postikonttoriverkkoa on supistettu, itsepalvelua lisätty ja henkilöstöä irtisanottu. Samaan aikaan 1. luokan kirjemaksu on kaksinkertaistunut.*
- (25) *Mielenosoituksia hän ei muista kuin pitkän ajan takaa. Silloin Nokian pääkonttori sijaitsi vielä Helsingin keskustassa ja kapinoidijat olivat omaa väkeä: työntekijät eivät olleet palkkaansa tyytyväisiä.*

Paikan adverbiaalit käyttäytyvät Shoren (2008: 46) mukaan sivuteemana eri tavalla kuin konnektiivinomaiset ajan adverbiaalit. Spatiaaliset sivuteemat ovat usein enemmän kytköksissä tekstin muuhun teemankulkuun. Ne voivat motivoitua aiemmin tekstissä esiintyneistä teemoista tai reemoista. Paikan adverbiaali voi osoittaa myös näkökulman vaihdosta uuden kappaleen alussa ja luoda näin kontrastia edeltävän tekstinosan ja tulevan tekstinosan välille. (Shore 2008: 47.)

4.1.2 Muut adverbiaalityypit

Predikatiiviadverbiaalit

Predikatiiviadverbiaaleina toimivat NP:t ja AP:t, jotka ovat essiivi-, translatiivi-, adessiivi- tai ablatiivimuotoisia. Ne luonnehtivat jollain lailla subjektin, objektin tai muiden verbin pakollisten täydennysten tilaa. Hakulisen korpustutkimuksen mukaan predikatiiviadverbiaalit sijaitsevat tavallisemmin verbin jäljessä kuin edellä (ISK: 919 viittaa Hakulinen 1980). Aineistossani on kuitenkin muutamia predikatiiviadverbiaaleiksi luokiteltavia lausekkeita esikentässä. Esimerkissä (26) essiivimuotoinen predikatiiviadverbiaali luonnehtii lauseen subjektia ja esimerkissä (27) objektia:

- (26) *Henkilönä Katainen onkin vanhana syntynyttä tyyppiä, jota imagonrakentajien ei tarvitse neuvoa, että yritä olla vähän aikuisempi.*
- (27) *Varsinaisena kustannusuhkana Antti Hervonen pitää hoitotakuuta.*

Predikatiiviadverbiaalit voivat kongruoida luvussa sen lausekkeen kanssa, jota ne luonnehtivat, mutta kongruoivuus vaihtelee runsaasti etenkin partisiippimuotoisten predikatiiviadverbiaalien kohdalla (ISK: 927 ja 1231). Esimerkissä (28) partisiippi

suuttunut on yksikössä kuten lauseen subjektilausekkeen edussana *junalastillinen*, mutta intuitiivisesti monikkokaan ei kuulostaisi täysin mahdottomalta, sillä *Panathinaikos-fanit*, joita adverbiaali luonnehtii, edustaa toki monikkoa.

- (28) *Tästä suuttuneena junalastillinen Panathinaikos-faneja päätti kostaa saamansa kohtelun.*

Ylipäänsä subjektia ja objektia luonnehtivat adverbiaalit näyttävät kongruoivan pääsanansa mukaan. Esimerkissä (29) predikatiiviadverbiaali luonnehtii subjektia *lapset*.

- (29) *Noin kymmenvuotiaina lapset tarttuivat silitysrautaan ja alkoivat käyttää pyykinpesukonetta.*

Erityisesti passiivilauseissa partisiipit eivät välttämättä kongruoi toimiessaan predikatiiviadverbiaaleina (ISK: 1232), mutta aineistossani on lähinnä vain kongruoivia esimerkkejä.

Jos essiivisijainen predikatiiviadverbiaali on adjektiivi, se ilmaisee useimmiten muutosaltista ominaisuutta, varsinkin olla-verbillisissä lauseissa. Poikkeuksen tekee lopullista tilaa ilmaiseva adjektiivi *kuollut*, joka voi esiintyä predikatiiviadverbiaalina ongelmitta myös kopulalauseessa. Pysyväluontoista ominaisuutta ilmaisevat adjektiivit eivät yleensä esiinny essiivisijaisena adverbiaalina, kun lauseen predikaattina toimii olla-verbi. (ISK: 928.) Transitiivilauseessa essiiviadverbiaali luonnehtii yleensä objektin tarkoitetta (ISK: 929). Esimerkissä (30) luonnehdinnan kohde ei ole kuitenkaan syntaksinmukainen objekti, koska kyseessä on tuloslause.

- (30) *Kuolleenä hänestä tuli kaikkien ylistämä kylmän sodan voittaja, joka vapautti puoli Eurooppaa neuvostodiktatuurin alta.*

Essiivisija tuo lauseeseen yleensä jonkinlaisen aikaulottuvuuden, kuten yllä olevassa lauseessa (30) essiivi ilmaisee ajanjaksoa ”kun hän oli kuollut” (sen lisäksi, että se luonnehtii lauseen teemaa kuolleeksi). (ISK: 928–929.)

Translatiivisijainen predikatiiviadverbiaali ilmaisee muutosta subjektin roolissa tai ominaisuudessa esiintyessään täydennyksenä intransitiivilauseissa.

- (31) *Kolmanneksi cupissa sijoittui Ruotsi.*

Transitiivilauseessa se puolestaan luonnehtii objektin tarkoitetta. (ISK: 930).

- (32) *Kampanjan mannekiineiksi Euroopan jalkapalloliitto Uefa on valjastanut maanosan kirkkaimpia tähtipelaajia, kuten Tshekin Pavel Nedvedin ja Englannin David Beckhamin.*

Translatiiviadverbiaalit voivat toimia myös finaalisina määritteinä lauseessa, jolloin ne ovat rakenteeltaan substantiivilausekkeita tai passiivisia partisiippilausekkeita (ISK: 931). Esimerkissä (33) translatiivimuotoinen adverbiaali antaa finaalisen määritteen lauseen subjektille *vanhukset*:

(33) *Rattijuoppojen uhreiksi vanhukset sen sijaan joutuvat useammin.*

Essiivin ja translatiivin lisäksi predikatiiviadverbit voivat olla ulkopaikallissijoissa ja näitä sijamuotoja esiintyy erityisesti aistivaikutelmaverbien yhteydessä. Aineistossani muut sijamuodot kuin essiivi ja translatiivi ovat harvinaisia, mutta eräs adessiivimuotoinen esimerkki predikatiiviadverbiaalista siellä oli.

(34) *Koetuksella se on ollut välillä muutenkin.*

Iso suomen kielioppi rinnastaa myös taipumattomat adverbit (auki, kiinni, julki, irti, halki, puhki, rikki, ym.) predikatiiviadverbeihin, kun ne toimivat samassa tehtävässä ja kontekstissa kuin em. NP:t ja AP:t (ISK: 931).

Habitiiviadverbiaalit

Habitiiviadverbiaalilla tarkoitetaan prototyyppisesti omistuslauseen adessiivisijaista lauseketta (ISK: 937), mutta toki niitä voi esiintyä muissakin lausetyypeissä kuin tiukasti muodoltaan omistuslauseissa. Esimerkissä (35) on tyyppillinen habitiiviadverbiaali:

(35) *Kuormakäsittelyyn keskittyvällä Hiabilla vastaava luku on 14 prosenttia.*

Habitiivisia ovat myös sellaiset ablatiivimuotoiset adverbiaalit, jotka ilmaisevat kenen hallusta jokin siirtyy jollekin, sekä allatiivisijaiset adverbiaalit, jotka kertovat kenelle jokin puheenaoleva asia tai esine päättyy (ISK: 938). Esimerkissä (36) on allatiivi- ja esimerkissä (37) ablatiivimuotoinen habitiiviadverbiaali:

(36) *Meille hän ei sanonut mitään.*

(37) *Poliittisilta päättäjiltä niin Suomessa kuin laajemminkin Hämmäläinen kaipaa selkeää tosiasioiden julkista tunnustamista.*

Ablatiivi- ja allatiivisijaiset adverbiaalit voivat tulkinnan mukaan olla joko habitiivisia tai agenttiadverbiaaleja, joihin palaan myöhemmin tässä luvussa. Habitiiviadverbiaalit menevät osaksi päällekkäin myös paikan ja tilan adverbialien kanssa, mutta

semanttisen merkityksen mukaan ulkopaikallissijaiset NP:t tulkitaan tavallisesti habitiivisiksi. Joissain tapauksissa adverbiaali on mahdollista käsittää sekä habitiiviseksi että lokatiiviseksi, etenkin jos adverbiaali on inessiivissä. (ISK: 938.) Tällöin inessiivi olisi usein mahdollista korvata genetiivillä lauseen merkityksen muuttumatta, kuten esimerkeissä (38) ja (39):

- (38) *Uudessa maakuntakaavaehdotuksessa paikat on varattu nykyisten markettien lisäksi kahdelle suurelle päivittäis-tavarakaupalle.*
- (39) *Meidän perheessä naisväki hoitaa koristeasiat, naurahtaa Puskala.*

Toisinaan semanttinen merkitys voi olla myös adessiivisijaisella lausekkeella yhtä aikaa lokatiivinen ja habitiivinen:

- (40) *Koska meillä etäisyydet ovat pitkiä, odotamme, että virtuaaliyliopisto tarjoaa internetkursseja.*

Meillä viittaa tavallisesti omistamiseen, vaikkei kyseessä olekaan omistuslause vaan luonnehtiva kopulalause. Omistuslauseen rakenteella toteutettuna ajatus kuuluisi näin: ”Meillä on pitkiä etäisyyksiä”. Asiayhteydestä voidaan myös päätellä ellipsi: *meillä* [Suomessa] etäisyydet ovat pitkiä. Tämä puolestaan tukee lokatiivista tulkintaa.

Tavan adverbiaalit

Varsinaiset tavan adverbiaalit kuvaavat tapahtuman laatua ja ne ovat adverbi- tai adpositiolausekkeita tai NP:itä, jotka ovat yleisimmin adessiivissa tai instruktiivissa. Adessiivimuotoisia substantiivilausekkeita esiintyi tässä merkityksessä hyvin vähän aineistossani. Esimerkki (41) on oikeastaan ainoa hyvä esimerkki tästä.

- (41) *Lempeydellä ajattelen opettajiani kesälaitumilla.*

Instruktiivimuotoisena tavan adverbiaalina aineistoni esikentissä esiintyi viidesti lauseke *näin* ja yhden kerran *ulkopuolisen silmin*⁹. Abessiivisijainen MA-infinitiivilauseke on kielteinen tavan adverbiaali, ja niitä aineistossani olivat vain kiteytyneet ilmaisut *huolimatta* ja *lukuunottamatta*. Tavan adverbiaalit voivat ilmaista myös välinettä ja keinoa, kuten esimerkissä (42). (ISK: 940.)

- (42) *Sen avulla maajoukkue saa takaisin entisen huippukuntonsa.*

⁹ *Ulkopuolisen silmin* kilpailu lähtöruuhkineen näyttää suurelta sählingiltä.

Välinettä ilmaisevia adverbiaaleja aineistossani olivat *jonkin avulla, tuolla kyvyllä, tällä vauhdilla* ja *hänen osumallaan*. Kaikki olivat siis adessiivisijaisia. Inessiivimuotoinenkin adverbiaali voi tarkoittaa tapaa tai välinettä, vaikka se yleensä ilmaisee paikkaa (ISK: 941). Esimerkissä (43) inessiivimuotoinen adverbiaali ilmaisee levyn onnistumisen tapaa ja esimerkissä (44) välinettä.

(43) *Melko vaatimattomat orkesteriosuudet sujuvat moitteetta ja muissakin suhteissa levy on onnistunut.*

(44) *Käsimatkatavarassa kotiin tuotaisiin annos Lontoon ”henkistä kyynärpäätilaa”.*

Karkeasti voidaan määritellä, että tavan adverbiaali vastaa kysymykseen *miten*. Tällä kysymyksellä voidaan varmistaa, luonnehtiiko adverbiaali tapaa, laatua tai välinettä.

Tavan adverbiaaleihin kuuluvat myös *kanssa-* ja *ilman-*merkityksiset adpositiivit (ISK: 942). Omassa aineistossani yleisimmäksi osoittautui *kanssan* synonyymi *lisäksi*. Luokittelin rakenteen [genetiivi + *lisäksi*] tavan adverbiaaliksi, mutta pelkkä lauseenalkuinen *lisäksi* on luokiteltu kommenttiadverbiaaliksi. Esimerkissä (45) sivulauseen esikentän adverbiaali *mellakkapoliisien lisäksi* kuvaa, miten joukko Olympiakosin ”poliiseja” valvoo ihmismassoja: ts. mellakkapoliisien kanssa.

(45) *Tasoksellakaan ei juolahtanut mieleen, että mellakkapoliisien lisäksi keskustaan suuntaavia ihmismassoja valvoo myös joukko Olympiakosin ”poliiseja”.*

Alla on esitetty taulukko 2 tavan adverbiaalien esiintymisen tiheydestä. Yhteensä aineistoni esikentissä oli 52 tavan adverbiaalia, joista 24 keskenään erilaisia.

Taulukko 2: esikenttien tavan adverbiaalit esiintymisuseuden mukaan

kpl	tavan adverbiaalitiyyppi
8	gen. + <i>lisäksi</i>
6	instruktiivi
4	<i>ilman</i> + partit.
4	adessiivi
3	partit. + <i>vastaan</i>
3	gen. + <i>osalta</i>
3	inessiivi
3	gen. + <i>kanssa</i>
2	gen. + <i>avulla</i>
2	gen. + <i>tapaan</i>
2	<i>siltä kannalta</i> , gen. + <i>kannalta</i>
2	<i>sen sijaan</i>
2	<i>huolimatta</i>
1	partit. + <i>lukuun ottamatta</i>
1	<i>aivan syyttä</i>
1	gen. + <i>rinnalla</i>
1	gen. + <i>sijasta</i>
1	<i>yhtään nopeammin</i>
1	gen. + <i>suhteen</i>
1	<i>sattumien kautta</i>
1	-sti (<i>fyysisesti</i>)
1	gen. + <i>ohella</i>

Agenttiadverbiaali

Tekijä voidaan ilmaista lauseessa adessiivimuotoisella agenttiadverbiaalilla, etenkin kun lauseen predikaattina toimii verbi *teettää*. Ablatiiviadverbiaalilla voi viitata tapahtumasta vastuussa olevaan henkilöön, kun lause sisältää subjektin¹⁰ tai kun verbi on passiivissa. Ablatiivimuotoisen agenttiadverbiaalilin kanssa esiintyy useimmiten sen kaltainen verbi kuten *syntyä*, *julkaista* tai *ilmestyä*, mutta muutkin verbit ovat mahdollisia, kuten esimerkissä (46).

(46) *Karjalaiselta kausi 2002 ei Suomen ennätyksestä huolimatta huipentunut odotetusti.*

Tekijää tai tapahtumisen alkuunpanijaa voidaan ilmaista myös postpositiolausekkeella, kuten jonkun *toimesta* tai *taholta*. Tällöin verbi on yleensä passiivissa. (ISK: 945.)

¹⁰ Ks. esimerkki (46).

Agenttiadverbiaalin postpositiorakenne on usein käännöslaina esim. ruotsista tai englannista, sillä tällaiset agenttiiviset ilmaukset eivät ole suomen kielelle kovin tyypillisiä. Mikäli ilmaisu käännetään suoraan lähdekielestä suomeen, agenttiadverbiaalin paikka on yleensä lauseen lopussa. Ehkä senkin syyn takia (epäsuomenkielisen rakenteen lisäksi) aineistoni esikentissä ei juuri agenttiadverbiaaleja näy. Ero habittiivisen ja agenttiadverbiaalin välillä ei aina ole semanttisesti täysin selkeä. Esimerkki (47) valottaa mielestäni tätä ongelmaa:

(47) *Turkille tärkein kysymys on, antaako joulukuun huippukokous päivämäärän neuvottelujen aloittamiselle vai ei.*

Jonkinlaisena rajanvetona voisi pitää diskurssiolion aktiivisuutta, sillä agenttiadverbiaalin pitäisi ilmaista (aktiivista) tekijää. Esimerkissä (47) ei suoraan anneta ymmärtää, että Turkki olisi aikaansaanut toimintaa, vaan paremminkin Turkki on toiminnan kohteena odottamassa toisen osapuolen päätöstä. Sen vuoksi määrittelin kyseisen adverbiaalin tällä kertaa habittiiviseksi.

Syy- ja ehtosuhteen adverbiaalit

Kausaaliset adverbiaalit ilmaisevat tapahtuman syytä tai ihmisen toiminnan motivaatiota ja perusteluja. Syyn adverbiaali on yleensä elatiivi- tai adpositiolauseke (ISK: 946). Tämä piti hyvin paikkansa myös omassa aineistossani. Aineistossani esiintyvät adpositiot *takia*, *vuoksi*, *ansiosta*, *perusteella* ja *varten*. Kausaaliset adverbiaalit ovat yleensä lauseen määritteitä. Tunnetilan aiheuttajat määrittävät kuitenkin enemmänkin verbiä kuin koko lausetta. Muutosverbien kohdalla syyn adverbiaalit voivat olla myös illatiivissa. (ISK: 947.) Kiteytyneissä ilmauksissa kyseeseen voi tulla myös partitiivi (ISK: 948). Esikentissä syyn ja ehdon adverbiaaleja oli vain 21. Tulkintani mukaan kaikki muut ilmaisivat syytä, ainoastaan *siinä tapauksessa* oli ehtoa ilmaiseva adverbiaali.

Taulukko 3: esikenttien syyn adverbiaalit esiintymisuseuden mukaan

kpl	syyn adverbiaalit
5	gen. + perusteella
4	elatiivi
4	gen. + vuoksi
3	gen. + takia
2	part. + varten
1	siinä tapauksessa
1	siksi
1	gen. + ansiosta

Elatiivimuotoiset syyn adverbiaalit kertovat yleensä, mikä tapahtuman aiheuttaa tai mikä saa sen liikkeelle. Aineistossani oli tästä seuraavanlaisia esimerkkejä:

- (48) *Heti ensimmäisestä kosketuksesta mies teki hallitusti ottelun ainoan osuman.*
- (49) *Tietyn henkilön antamasta merkistä jalkamiehet ja moottori-pyöräilijät hyökkäsivät piiloistaan pienten ryhmien kimppuun ja hakkasivat heidät maan tasalle.*

Kommenttiadverbiaalit ja konnektiivit

Kommenttiadverbiaaleilla puhuja esittää arvionsa tilanteen todennäköisyydestä, mielipiteensä ja asenteensa tilannetta kohtaan tai metatekstuaalisen huomion tilanteesta. Konnektiivit puolestaan ilmaisevat tekstin osien välisiä suhteita. Kommentit ja konnektiivit ilmaisevat puhujan näkökulman. Ne ovat tavallisesti lauseesta irrallisia adverbiaaleja, mutta ne voivat myös määrittää koko lausetta. (ISK: 949.) Kommenttiadverbiaaleihin kuuluu myös aineistoni yleisin postpositiolauseketyyppi *jonkun mukaan* (ISK: 950). Lähes yhtä yleinen on suunnilleen samaa tarkoittava referointirakenne *jonkun mielestä*. Tällaiset kommentoivat referointirakenteet sijaitsevat luonnostaan lauseen alussa, jotta lukija saa heti tietoonsa informaation lähteen ja voi sen perusteella arvioida esimerkiksi informaation luotettavuutta.

Modaalisilla kommenttiadverbiaaleilla kerrotaan arvioita lauseen todennäköisyydestä, varmuusasteesta ja perusteluista. Modaaliset kommenttiadverbiaalit ovat adverbeja, partikkeleja tai paikallissijaisia lausekkeita. (ISK: 949–950.) Tyypillinen tapaus on mm. esimerkki (50):

- (50) *Todennäköisesti näistä Irakin sodan jälkipyykki muodostuu hänelle vaikeammaksi, Salolainen sanoo.*

Konnektiivit jäsentävät tekstiä ja ovat siinä mielessä metatekstuaalisia. Konnektiivisina adverbiaaleina käytetään erityisesti translatiivisijaisia partikkeleja sekä adverbeja kuten *ensiksi*, *lopuksi*, *lisäksi*, *esimerkiksi*. Muita konnektiiveja ovat mm. *muuten*, *nimittäin*, *siis*, *silti*.

4.2 Komplementit

Kutsun tutkielmassani komplementiksi verbin pakollisia täydennyksiä, joita ei voi määrittellä subjektiksi eikä objektiksi. Yleisin komplementtityyppi on koulukieliopissa nimetty predikatiiviksi. Tällainen (predikatiivi)komplementti täydentää verbiä ja on semanttisesti ajateltuna predikaatin osa (ISK: 899). Esimerkkejä näistä komplementeista esikentässä:

- (51) *Piristävintä illan ohjelmassa on juuri se maaginen kuvasignaali,*
--
- (52) *Jännittävä sunnuntain vastainen yö oli myös Aleksanterin koulun vaalilautakunnan puheenjohtajalle Teuvo Kantolalle.*
- (53) *Ikävimpää koulujen työn kannalta ovat leipääntyneet, jotka kieltäytyvät kaikesta vedoten suonikohjuihin, ikään, kiireisiin, rehtorin kelvottomuuteen.*

Komplementteja on kopulalauseissa, joissa predikaattina toimii olla- tai tulla-verbi, mutta joskus muutkin predikaattiverbit voivat olla mahdollisia semanttisesta tulkinnasta riippuen. Kopulalauseen komplementti on substantiivi- tai adjektiivilauseke ja sijamuodoltaan nominatiivissa, genetiivissä tai partitiivissa. Muussa tapauksessa kyseessä on jokin adverbiaali, esim. predikatiiviadverbiaali.

4.2.1 Obliikvit ja täydennysmuotin vaatimat adverbiaalit

Vilkuna (1996) on ehdottanut verbin pakollisten täydennysten erottamista vapaista verbiadverbiaaleista ja nimennyt nämä (pakolliset) obliikvikomplementeiksi. Vilkunan määrittelyn mukaan obliikvi on verbin valenssin mukainen määrite (ei kuitenkaan objekti), toisin sanoen ”pakollinen adverbiaali”. (Emt. 86). Aineistossani obliikveja on lauseiden esikentissä vähemmän kuin vapaita adverbiaaleja, mutta niitä löytyy kuitenkin parikymmentä. Esikenttien obliikvit täydentävät aineistossani verbejä *päästä*, *aiheuttaa*,

jättää, tuntua, ottaa, päättää, mahtua, pitää, nostaa, sopeutua, muuttaa, tarjota, sanoa, sopia, pystyä, lennähtää, suhtautua, lähteä, sijoittua, tulla, toipua ja osoittautua.

Verbin valenssin edellyttämien adverbiaalien eli obliikvien lisäksi esikentässä voi olla jonkun rakenteen ns. täydennysmuotin vaatima adverbiaali. Esimerkiksi joidenkin liikeverbien valenssiin kuuluu pelkkä subjekti, mutta vakiintuneeseen muottiin voi liittyä suuntasijainen täydennys. (ISK: 441.)

(54) *Toiseksi yhdellä pudotuksella hyppäsi Lotta Schultz ja kolmanneksi kahdella pudotuksella Helena Holm.*

Esimerkin (54) predikaattiverbillä *hypätä* on vain yksi pakollinen täydennys (subjekti), mutta tulosmuotti *hypätä joksikin* edellyttää translatiivimuotoisen täydennyksen.

Vilkuna (1996) esittää, että myös objekti, obliikvi tai muu verbin komplementti voi vaatia itselleen pakollisen täydennyksen. Vilkuna kutsuu näitä täydennyksiä predikatiivisiksi obliikveiksi. (Emt. 92.) Aineistossani on muutamia tällaisia rakenteita, jotka edellyttävät tietyn sijamuodon täydennystä:

(55) *Syötöistään turnauksen ykkössijoitetulla Roddickilla ei ollut suurempaa muistikuvaa.*

(56) *Voittamisesta Karjalaisella on jo kokemusta nuorten arvokisoissa.*

(57) *Siitä mies ansaitsee pisteet, mutta leffa sen sijaan ei.*

(58) *Rentoutumiseen tiukkojen työpäivien jälkeen oli vähän mahdollisuuksia.*

Muotti voi rakentua yhden verbin ympärille, kuten *joku ansaitsee jotakin jostakin*, mutta täydennys saattaa liittyä myös substantiiviin: *muistikuva jostakin* tai *kokemus jostakin*. Täydennys voi määrittää verbin komplementtia, kuten esimerkissä (58) *olla mahdollisuuksia rentoutumiseen*.

4.2.2 Osmat

Osma eli objektinsijainen määrän adverbiaali ilmaisee määrää ja mittaa, tilanteen kestoa tai tapahtuman esiintymiskertoja. Osmaa esiintyy teksteissä muutenkin melko vähän, joten sitä ei juuri aineistoni esikentissä ole. Muutama tapaus kuitenkin löytyi:

(59) *Kolme ensimmäistä kierrosta tulin liian kovalla vauhdilla, mutta sitten juoksin rauhallisemmin.*

(60) -- välillä seurataan bändinsä kanssa treenaavaa Claptonia ja lopun ajan tämä kertoo levynsä syntyprosessista studion takahuoneessa.

(61) Sen verran Nokelainen on valmis paljastamaan, että --

Lisäksi aineistossa oli yksi *sunnuntain*-sana, joka olisi tuossa muodossaan osma, mutta tulkintani mukaan siinä on kuitenkin kirjoitusvirhe (po. *sunnuntaina*), joten en ottanut sitä mukaan tähän ryhmään vaan laskin sen kuuluvaksi essiivimuotoisiin ajan adverbiaaleihin.

4.3 Objektit

Suomen kielen neutraali SVO-sanajärjestys kertoo jo sen, että tavallisesti objekti on lauseessa reemapaikalla. Kun objekti onkin esikentässä, kyseessä on yleensä esikenttään sijoitettu reema, jolloin lauseen oletetaan päättyvän verbiin. Joskus lauseessa on kuitenkin predikaatin jäljessä vielä muita täydennyksiä tai adverbiaaleja, kuten esimerkeissä (62) ja (63).

(62) Mielenosoituksia hän ei muista kuin pitkän ajan takaa.

Esikentässä reemalla on erityisen painava huomioarvo. Lukijan tai kuulijan halutaan kiinnittävän huomiota lauseen reemaan jostain syystä. Kenties reema on kontekstissa epäodotuksenmukainen, yllättävä tai muuten poikkeava. Mm. esimerkin (63) tekstissä oletetaan, että huokea ulkomainen kinkku sisältäisi rasvaa enemmän kuin kallis kotimainen, mutta kirjoittajan oletus osoittautui yllättäen vääräksi.

(63) *Kerran kaupassa käydessäni päätin kuitenkin ostaa reippaasti huokeampaa ulkomaista keittokinkkua. Rasvaa se sisälsi vain hyvin vähän.*

Esikentän objekti voi sivuteemana myös toimia tekstissä ikään kuin väliotsikkona, joka aloittaa uuden puheenaiheen. Omassa aineistossani objektit eivät kuitenkaan toimineet uuden puheenaiheen aloittajina. Yleensä esikentän objektit paremminkin jatkoivat jo aiemmin mainittua puheenaihetta tai kertoivat ylipäänsä tekstiteemasta. Samankaltaisen havainnon on tehnyt Shore (2008: 49): hänenkin tutkimusaineistossaan tekstien objektisivuteemat motivoituivat usein edeltävässä tekstissä esiintyvistä reemoista.

Toisaalta objekti esiintyi toisinaan aineistossani lauseen esikentässä sellaisissa tapauksissa, joissa artikkelin tai kappaleen loppuun oli laitettu hiukan puheenaiheesta

irrationaalinen lause. Neutraali sanajärjestys ilmeisesti korostaisi liikaa lauseen irrationaalisuutta ja koheesion puutetta, mutta objektin nostaminen sivuteemaksi paikkaa tätä ongelmaa. Erityisesti tätä taktiikkaa näkyi erityisen lyhyissä uutisissa, varsinkin urheilu-uutisissa, joissa melkein jokainen lause on irrationaalinen kokonaisuus, ja yhteys kappaleen muihin lauseisiin on vähäinen. Tällaisia tapauksia ovat esimerkiksi urheilukilpailujen kuvaukset, joissa teemankulku keskittyy itse tapahtumaan tai vaikkapa kilpailun voittajaan, mutta myös hopealle selvinneestä tai keskeyttäneestä kilpailijasta halutaan kertoa jotakin yhden lauseen verran. Esimerkkinä tästä toimii ralli uutinen ”Sebastian Lindholm jatkoi voittoputkeaan”. Pysyvänä teemana tekstissä toimii *Sebastian Lindholm* (ts. *Peugeot-pilotti, voittaja*). Lindholmista kertova tekstinpätkä päättyy lauseeseen ”Tiukimman vastuksen voittajalle tarjosi alkumatkasta Juuso Pykälistö¹¹, mutta mies menetti EK6:lla neljä minuuttia rengasrikkoon”. Neutraalin sanajärjestyksen mukaan teemapaikalle olisi sijoitettu subjekti, mutta tekstin koheesiota parantaa pysyvä teema. Reemapaikalle on sijoitettu päälauseen varsinainen uutinen.

Shore (2008: 49) havaitsi, että mikäli objektisivuteema ei ole eksplisiittisesti motivoitunut aiemmasta tekstiyhteydestä, se muistuttaa läheisesti varsinaista teemaa tai on pääteltävissä tekstiteemasta. Pääteltävä tai intertekstuaalinen sivuteema lisää Shoren (mp.) mukaan dialogisuuden vaikutelmaa tekstissä.

Passiivilauseet voivat poiketa neutraalista sanajärjestyksestä sikäli, että niissä ei ole subjektiä täyttämään teemapaikkaa. Niinpä verbiä edeltävä objekti ei kuulostakaan erikoiselta, vaan objekti ottaa teemapaikan luontevasti subjektin sijasta, kuten seuraavassa esimerkissä (64) objekti *lasten*:

(64) *Vaarallisempia koneita, kuten sähköliettä, ruohonleikkuria tai trimmeriä lasten annetaan käyttää noin yhdeksänvuotiaina.*

Jos objekti siirtyy vielä askeleen vasemmalle, siis teemapaikasta esikenttään, lause vaikuttaa enemmänkin tunnusmerkkiseltä kuin neutraalilta:

(65) *Tukea kotimaasta tarvittiin.*

Havaitsin, että esikenttään oli sijoitettu useimmin juuri partitiiviobjekti (maikkojen vastuullista yhteisöä, minua, rasvaa, mielenosoituksia, yhtä mullikkaa, itse puutarhuria, valitusoikeuden rajoittamista, sitä, vaarallisempia koneita, tukea, EU-neuvottelujen kunniallista hoitoa, sitä, Suomea, merkittäviä tuloksia, avantouinti-harrastusta ja saunomista, Ranskan kapteenin tehtäviä, hintaa, meitä, erittäin ylistävää

¹¹ Lihavointi Aamulehden.

lausuntoa, tätä, sitä). Genetiiviobjekteja oli vain kourallinen (sen (2 kpl), raakalasin, ongelmien ratkaisun, sen ottelun, tahattomalta virheeltä Ylen tv-kuvan perusteella näyttäneen rangaistuspotkunsu, tiukimman vastuksen, hyvän vastuksen). Nominatiivissa objekti oli vain yhdessä lauseen esikentässä: *Vapaapäivät huoltomies sai kuitenkin viettää 150 kilometrin päässä Soulissa.*

4.4 Subjektit

Vilkuna (ISK: 1320) pitää subjektin esiintymistä lauseen esikentässä marginaalisena ilmiönä. Aineistossani on yllättävän monesti subjekti esikentässä, mutta tarkemmin lauseita tutkittaessa asialle löytyy myös selityksiä. Esikentän subjekti on usein remaattinen subjekti, kun puhuja haluaa korostaa lauseen reemaa. Tällöin lause on tavallisesti verbiloppuinen. Vilkunan mukaan (mp.) teemapaikalla on yleensä jatkuva teema, jos esikenttään on sijoitettu subjekti. Esimerkissä (66) tekstiosion jatkuva teema on Libanonin Beirut (esimerkin päälauseessa teemana toimiva *se* viittaa myös Beiruttiin).

(66) *Se on nykyään ihan miellyttävä paikka, vaikka sodan jäljet vielä siellä täällä näkyvät.*

Kuten objektienkin kohdalla, aina lause ei pääty verbiin, vaikka esikentässä olisi subjekti. Aineistossani subjektin ja predikaatin välissä teemapaikalla sijaitsee useimmiten jokin ajanilmaus:

(67) *Salko kuvailee, miten hän hääpäivänä astui kirkkosaliin albaan ja stolaan puettuna.*

Erilaisissa kopula- ja tilalauseissa subjektin asettaminen esikenttään on jopa luontevaa. Tosin esimerkin (68) kohdalla voidaan olla kahta mieltä siitä, onko *ravintoloissa ja kapakoissa* jälkimääräte *tupruttelulle* vai onko se oma itsenäinen lausekkeensa.

(68) *Tupruttelu ravintoloissa ja kapakoissa on ikään kuin asiaan kuuluvaa, --*

Esimerkkitekstissä (69) esikentän NP *karhuja* on eksistentiaalilauseen partitiivisubjekti.

(69) *Hautakangas kertoi, että seudun korpiin susia kyllä mahtuu. Karhuja siellä jo on – esimerkiksi Juupajoella on havainnot neljästä: naaraasta ja sen kahdesta pennusta sekä yksinäisestä aikuisesta.*

Eksistentiaalisubjektin neutraali paikka olisi verbin jäljessä, tällaisena lause on tunnusmerkkinen. Karhujen kanssa kontrastoiva korrelaatti on *sudet*, joista tekstissä kerrotaan edellisessä lauseessa. Tässä tapauksessa keskenään kontrastoivat *karhut* ja *sudet* eivät edusta vastakohtia, vaan ne on rinnastettu keskenään: molemmat ovat korvessa viihtyviä metsänpetoja.

5 Alkukonstituentit eri lause- ja tekstityypeissä sekä teemankulussa

5.1 Lausetyypit

Jaoin aluksi aineistoni lauseet karkeasti kolmeen eri ryhmään: intransitiivilauseet, transitiivilauseet ja kaikki muut lauseet. Kahta ensimmäistä lajia on aineistossa eniten, eivätkä ne poikkea toisistaan kovin paljoa sivuteeman kannalta. Intransitiivilauseiden esikentissä on aineistossani yleensä puite- tai kommenttiadverbiaaleja, jotka eivät tee lauseen sanajärjestyksestä mitenkään tunnusmerkkistä. Transitiivilauseiden esikentissä kiinnostavia ovat oikeastaan vain satunnaiset objektiesiintymät (ks. luku 3.2.3). Subjekteja esiintyi niukasti jokaisessa ryhmässä, mutta hiukan useammin subjekteja näytti olevan kopula- ja intransitiivilauseiden esikentissä kuin transitiivilauseiden esikentissä. Subjektiesiintymien pienen lukumäärän vuoksi tästä ei voitane kuitenkaan vetää mitään yleisiä johtopäätöksiä. Ryhmää ”muut lauseet” tarkastelin sitten yksityiskohtaisemmin. Kopulalauseissa neutraalista poikkeavaa sanajärjestyksen vaihtelua näkyi enemmän kuin transitiivi- ja intransitiivilauseissa. Läheskään aina esikentän nominilauseke ei merkitse tunnusmerkkistä sanajärjystä, vaan lausetyypin edellyttämiä neutraaleja adverbiaaleja on mm. eksistentiaali-, omistus- ja tuloslauseiden esikentissä (ISK: 917).

5.1.1 Luonnehtivat kopulalauseet

Luonnehtivan kopulalauseen perusrakenne noudattaa tavallisesti seuraavaa kaavaa:

subjekti + olla + NP/AP_{nom./part./gen.}

Lausetta määrittävä adverbiaali voi sijoittua esikenttään, lauseen loppuun tai joskus myös teemapaikalle. Aineistossani luonnehtivan kopulalauseen esikentässä oli hyvin vaihtelevasti niin adverbiaaleja, komplementteja kuin subjektejakin.

Kopulalauseissa subjektin ja komplementin erottaminen toisistaan ei ole välttämättä aivan selvää, mikäli kopulalauseen komplementti on nominatiivimuotoinen NP kuten subjektikin, ja jos sanajärjestys ei ole konstruktion mukainen. Yleensä tulkitaan, että peruslausekejärjestyksessä ensimmäinen NP on subjekti ja verbiä seuraava NP on komplementti. Kuitenkin lauseessa *Yllätys tämä oli* päätelmiä ei voida

tehdä tavanomaisen sanajärjestyksen pohjalta. Mielestäni *tämä* sopii paremmin subjektiksi ensinnäkin siksi, että se on pronomini, ja useimmiten pronominit ovat subjekteja eivätkä komplementteja. Toisekseen pronomini *tämä* on lauseen teemapaikalla, jossa yleensä sijaitsee lauseen subjekti. On siis syytä olettaa, että esikentässä on lauseen reema, jolloin neutraalissa sanajärjestyksessä lause kuuluisi *Tämä oli yllätys*. Tällä perusteella olen luokitellut esikentän *yllätys*-sanankomplementiksi. Samanlaisia perusteluja voisi käyttää analysoitaessa lausetta *Mikään kovin omaperäinen ääni Kajanus ei näissä nuoruudenteoksissaan ole*. Lisäperusteena sanoisin vielä, että prototyyppinen subjekti on elollinen persoona, joten *Kajanus* on senkin vuoksi luontevampi valinta lauseen subjektiksi.

Vaikeampaa lauseenjäsenten luokittelu on silloin, kun lauseessa ei ole elollista toimijaa. Esimerkissä (70) lausekkeet voisivat olla yhtä hyvin päinvastaisessakin järjestyksessä olla-verbiin nähden, sillä sen paremmin *merkittävä peruste* kuin *kansanvallan lisääminen* ei ole toista subjektimaisempi. Esimerkki (70) edustaakin kopulalauseen alatyyppejä, ekvatiivilauseita, jossa luonnehtija ja luonnehdittava ovat samatarkoitteisia.

- (70) *Tahvanaisen mielestä toinen merkittävä peruste EU-työmäärän lisäksi on koko ajan ollut kansanvallan lisääminen päätösten valmistelussa, --*

Komplementti voi olla kopulalauseessa yhtä hyvin teemapaikalla kuin verbin jäljessä, eikä ensin mainittu vaihtoehto tee lauseesta vielä erityisen fokusoitua. Useimmiten tämä valinta selittyy teemankulun avulla, kuten esimerkin (71) jälkimmäisessä virkkeessä. Siinä päälauseen teemapaikalla on adjektiivilauseke ja subjekti sijaitsee verbin jäljessä.

- (71) *Aikaisemmin voimassa on ollut kahden tai useamman yliopiston välisiä sopimuksia niin sanotuista joo-opinnoista. Nyt uutta on se, että kaikki yliopistot kuuluvat samaan sopimukseen.*

Esimerkissä (71) jälkimmäisessä päälauseessa teemapaikalla on pääteltävä teema (*uutta*). Aiemmasta tekstistä lukija on voinut päätellä, että yliopistojen välisiin sopimuksiin on tulossa jotain *uutta*. Varsinainen uutisarvoinen informaatio on lauseen loppukentässä reimana (*se, että kaikki yliopistot kuuluvat samaan sopimukseen*).

Teemapaikan komplementti ei vielä muuta lausetta tunnusmerkkiseksi, mutta sen sijaan esikenttään sijoitettu komplementti sisältää usein painoarvoa. Tällöin yleensä sekä komplementti että subjekti ovat verbin edessä, mikä tekee kopulalauseen

rakenteesta melko epätyypillisen. Verbiloppuiset luonnehtivat kopulalauseet ovat aineistossani yleensä huudahduksen kaltaisia, kuten esimerkit (72) ja (73).

(72) *Klassikkohan tämä on!*

(73) *Ja hyviähän kreikkalaiset ovat.*

Esimerkkilause (74) ei ole verbiloppuinen, vaikka komplementti ja subjekti ovat lauseen alkukentässä, sillä lauseen loppukentässä on verbin lisäksi habitiivinen adverbiaali.

(74) *Jännittävä sunnuntain vastainen yö oli myös Aleksanterin koulun vaalilautakunnan puheenjohtajalle Teuvo Kantolalle.*

Lauseen teemana on *sunnuntain vastainen yö*, joka motivoituu tekstin aiemmasta reemasta. Jos sivuteema *jännittävä* olisi jätetty komplementin luontaiselle paikalle olla-verbin perään, lause kuulostaisi neutraalilta ja edelleen tekstiin sopivalta. Tällöin kuitenkin sana *jännittävä* olisi joutunut reemapaikalle, johon kirjoittaja selvästi halusi sijoittaa lauseen uutisarvoisen informaation. Vaikka jännittävyyttä ei ole eksplisiittisesti mainittu aiemmin tekstissä, jännitys on pääteltävissä tekstistä, joten se ei tule lukijalle uutisena. Sen sijaan *Teuvo Kantola* mainitaan tekstissä nyt ensi kertaa, joten hän on lauseen uutinen. Tässä lauseessa sivuteema toimii enimmäkseen merkinä siitä, että tekstissä alkaa uusi kappale ja uusi puheenaihe; sivuteeman semanttisella sisällöllä ei ole niin suurta merkitystä kuin sen funktiolla.

5.1.2 Eksistentiaalilauseet

Eksistentiaalilauseet ilmaisevat olemassaoloa, ne kuvailevat yleensä miten *jotakin on jossakin, jollakin tai jollakulla*. Eksistentiaalilauseet jaetaan tarkemmin määriteltyihin lausetyyppeihin lähinnä merkityksen perusteella: omistuslause ilmaisee omistamista ja tilalause kuvaa ympäristön tai sään tilaa. Konstruktion rakenteen kannalta molemmissa voi olla samalla tavalla alussa paikallissijainen NP ja verbin jäljessä subjekti. Ilmiölause eroaa näistä kahdesta sikäli, että oletusarvoisesti siinä ei ole verbin edellä nominaalista lauseenjäsentä (ISK:n sananselityksiä 2005). Koska ilmiölauseissa teemapaikalla ei yleensä ole mitään, ei myöskään lauseen esikentässä ole sivuteemaa. Ainakaan omasta aineistostani ei tällaisia ilmiölauseita löytynyt. Poimin aineistostani esimerkkejä erilaisista sanajärjestysvalinnoista eksistentiaalilauseissa ja analysoin tässä luvussa niiden merkitystä.

Omistuslauseen sanajärjestys on odotuksenmukainen, kun omistaja on teemapaikalla ja omistettava lauseen loppukentässä. Ehdottomasti suurin osa aineistoni omistuslauseista noudattaa tätä neutraalia sanajärjestystä. Esikentässä on tällöin useimmiten ajan (75), paikan (76) tai tavan (77) adverbiaaleja.

- (75) *Nykyään valioliigamanagereilla ei ole aikaa odottaa, vaan siellä yritetään tehdä kaikki heti.*
- (76) *Maalilla joukkueella on turnauksen vanhin pelaaja, 36-vuotias **Jörg Stiel**.*
- (77) *Ilman EU:ta meillä ei olisi syntipukkia, jonka päälle voi kätevästi kaataa vastuun kaikesta epämiellyttävästä.*

Omistuslauseen esikentässä voi olla em. adverbiaalien sijasta myös verbin komplementin eli tässä tapauksessa omistettavan määrite. Esimerkissä (78) sanajärjestys on yhä neutraali, sillä määrite asettuu esikenttään relatiivilauseen vaatimuksesta.

- (78) *Osa äänestäjistä puskee uurnille vaikka raemyrskyssä, mutta on myös niitä, joiden äänestysintoon säätilalla on ratkaiseva merkitys.*

Mikäli omistettavan määrite on esikentässä ilman esim. relatiivilauseen vaatimusta, lauseen sanajärjestys kuulostaa selvästi tunnusmerkkiseltä. Esimerkeissä (79) ja (80) omistuslauseet ovat päälauseita, joten neutraalista poikkeava sanajärjestys on kirjoittajan valinta; sitä eivät säätele syntaksin vaatimukset.

- (79) *Syötöistään turnauksen ykkössijoitetulla Roddickilla ei ollut suurempaa muistikuvaa.*
- (80) *Voittamisesta Karjalaisella on jo kokemusta nuorten arvokisoissa: hän on saavuttanut nuorissa Euroopan ja maailmanmestaruuden.*

Omistuslauseen sanajärjestys tunnusmerkkinen, jos omistettava sijaitsee verbin edellä ja omistaja loppukentässä, kuten esimerkiksi (81):

- (81) *-- sillä nykyisin suuri valta valmistelussa on virkamiehillä.*

Toisaalta tällä tavalla kääntynyt lausekejärjestys voi ilmaista tilapäistä omistussuhdetta (ISK: 854.) Esimerkissä (82) tilapäisyyttä korostaa vielä esikentässä ajan adverbiaali *nythän*, joka osoittaa lauseen presuppositioksi, että tilannetta ei tule pitää pysyvänä olotilana, vaan se rajoittuu ajanhetkeen *nyt*.

- (82) *Nythän viimeinen sana on ollut Postilla --*

Aineistossani omistuslauseiden omistaja ei juuri esiinny esikentässä. Poimin kuitenkin aineistoistani ne kaksi harvinaista esimerkkiä, (83) ja (84), joissa esikentässä on omistuslauseeseen soveltuva adessiivi-NP. Mikäli esikentässä on adessiivisijainen, habitiivinen adverbiaali, lausetyyppi ei aineistossani ole yleensä prototyyppinen omistuslause. Tavallisestihan omistuslauseeseen finiittiverbi ei kongruoi, mutta poikkeustapauksessa se on mahdollista: ”kun omistettava on teemana, se laukaisee kuitenkin verbin kongruenssin, vaikka lauseessa on habitiiviadverbiaali” (ISK: 854). Toisaalta aineistoni oikeakielisyydessä on jonkin verran puutteita, joten mm. esimerkki (83) kertonee enemmän toimittajan kielitajusta kuin yleistettävissä olevasta säännöstä.

(83) -- Ranskalla kaikki miehet on nyt kunnossa.

(84) Kuormakäsittelyyn keskittyvällä Hiabilla vastaava luku on 14 prosenttia.

Aineistostani löytyy vielä yksi esimerkki erilaisesta sanajärjestysratkaisusta, nimittäin esimerkissä (85) sekä omistettava että omistaja ovat verbin edellä.

(85) Miehiä yhdistää myös jalkapalloilu, mutta yksi merkittävä vivahde-ero suhtautumisessa jalkapalloon heillä on.

5.1.3 Muut erikoislausetyypit

Muita erikoislausetyyppejä aineistossani oli niukasti. Niiden joukkoon ei mahtunut konstruktioista poikkeavia sanajärjestyksiä, eikä lauseiden sivuteema esiintynyt erityisen tunnusmerkkisenä. Tuloslauseen (86) sivuteemaa voi tosin pitää kontrastivisena, sillä kirjoittaja halunnee korostaa eroa elävän ja kuolleen välillä.

(86) Kuolleena hänestä tuli kaikkien ylistämä kylmän sodan voittaja, joka vapautti puoli Eurooppaa.

Kvantifiointilauseita aineistossani oli muutamia. Esimerkit (87), (88) ja (89) edustavat aineistoni tyypillisiä kvanttorilauseita, eikä niiden esikentissä ole nähtävissä erityistä fokusointia tai kontrastia.

(87) Muissa juomissa kofeiinia oli 300-320 milligrammaa per litra. Kahvilitrassa kofeiinia on noin 300 milligrammaa. Red bullissa, Hartwallin Edissä ja Sinebrychoffin Batteryssä tauriinia on 4000 mg per litra.

(88) Yhteensä koulutusyksiköjä on 29.

(89) Kaltiokummun mukaan etsijöitä oli riittävästi, --

Lisäksi aineistossani oli erilaisia nesessiivirakenteita. Lauseet (90) ja (91) edustavat transitiivilauseita, mutta niissä on mukana nesessiivikonstruktio. Yleensä nesessiivilauseen teema on genetiivissä (90), mutta teemapaikalla voi olla myös partitiivi (91). Sen sijaan nesessiivilauseen esikentässä lausekkeet eivät ole aineistossani koskaan kieliopillisessa sijassa, vaan sivuteemana toimii ainoastaan vapaavalintaisia adverbiaaleja.

(90) *Pelkän hinnan lisäksi asiakkaiden tulisi arvostaa turvallisuutta ja luotettavuutta, sillä kysymys on myös asiakkaan imagosta.*

(91) *Mielestäni liikennelaitoksen tuottamien palveluiden hintaa ja matkalipuista saatavia tuottoja tulisi tarkastella tyystin erillisinä erinä.*

Varsinaista tunnekausatiivilauseetta ei aineistossani ollut. Lause (92) sopii muuten tunnekausatiivilauseen konstruktion, mutta siinä on sekä subjekti että objekti ilmipantuna. Tyypillisesti tunnekausatiivilauseessa ei ole subjektia näkyvissä, niinpä lause täyttää paremminkin transitiivilauseen tunnusmerkit. Iso suomen kielioppi on kuitenkin valmis sisällyttämään tällaisen lauseen tunnekausatiiveihin, jos subjekti on verbin jäljessä kuten esimerkissä (92). Lauseen esikentässä oli selvästi kontrastoiva sivuteema, jonka korrelaattina toimii koko edellinen lause:

(92) *Nuorisojoukon kurissa pitäminen on hankalaa, mutta vielä enemmän poliiseja huolestuttaa pääkonttorin viereen pysäköity epäilyttävä auto.*

5.2 Tekstityypit

Sanomalehdessä ei välttämättä esiinny läheskään kaikkia perustekstityyppejä, ei ainakaan puhtaina tyypeinä. Useimmiten tekstit ovat kahden tai useamman tekstityypin yhdistelmiä. Etsin aineistostani erilaisten tekstityyppien piirteitä ja analysoin sivuteemojen esiintymistä tekstityyppien vaikutuspiirissä.

Instruktiivinen tekstityyppi

Instruktiivista eli ohjaavaa tekstityyppiä ei aineistossani esiintynyt täysin puhtaana muotona, mutta muutamassa artikkelissa oli selviä toimintaanohjaavia piirteitä. Neljä artikkelia oli otsikoitu kysymyksen muotoon ja itse artikkeli toimi vastauksena otsikon kysymykseen. Nämä artikkelit olivat ”*Kauanko lahjakortin pitää olla voimassa?*”,

”Saako pihalla kulkemisen kieltää isännöitsijäntodistuksella?”, *”Pääseekö isännöitsijästä eroon saman tien?”* ja *”Mikä avuksi, kun naapurin vaahtera peittää ikkunoitamme?”* Jälkimmäisessä artikkelissa ainoa esikenttälauseke oli kommentoiva referointilauseke (*sen [lain] mukaan*). Ensimmäisen artikkelin ainoa esikenttälauseke määritteli puolestaan aikaa (*silloin*). Muissa kahdessa artikkelissa oli useampia nominaalisia lausekkeita esikentissä, mutta kommenttiadverbiaalit olivat niissäkin yleisimpiä. Niiden lisäksi esiintyi syyn adverbiaali (*sen perusteella*), predikaatiivadverbiaali (*oikeudellisesti katsottuna*) sekä yksi subjekti (*-- jos taloyhtiö tuossa tilanteessa menettää luottamuksensa nimettyyn isännöitsijään*).

Viides instruktiivista tekstityyppiä edustava artikkeli oli *”Hyvästit nurmikolle, tilalle kukkiva niitty”*, jossa neuvottiin, miten nurmikon tilalle voi perustaa luonnontilaisen niityn. Tämä artikkeli edustaa selvimmin ohjaavaa tekstityyppiä mm. finiittiverbien osalta: tekstissä esiintyi imperatiiveja, passiivia ja modaaliverbejä. Esikentässä näkyivät ohjaavalle tekstityypille ominaiset tekstiä organisoivat ja toiminnan järjestystä määrittävät lausekkeet, kuten *alkuraivauksen jälkeen, seuraavana kesänä, kolmantena kesänä, sitten, jne.* Artikkelitekstin esikentässä on myös kaksi paikan adverbiaalia (*otollisella maaperälläkään, meidän pihallamme*) ja yksi objekti (*Tätä Kahila suosittelee etenkin savimaalle*).

Instruktiivisen tekstityypin piirteitä oli myös humoristisessa pakinassa *”Penkkihuippu-urheilijan kestävyys on koetuksella”*. Tässä pakinassa annettiin ohjeita, miten penkkiurheilijan kannattaa varustautua kesäurheilukauden seuraamiseen tiedotusvälineistä. Koska tekstin aihe ja tyyli olivat humoristisia, ei ohjeita juuri perusteltu eikä tekstissä ollut tarpeen viitata auktoriteetteihin. Niinpä esikentän lausekkeet määrittivät pelkästään aikaa (*samalla, seuraavana aamuna, olympialaisten aikana, urheilukauden aikana*).

Instruktiivisten tekstityyppien vertailussa mielenkiintoista oli se, että vaikka kaikissa ohjaavissa artikkeleissa oli tekstityypille ominaisia esikenttälausekkeita, niin samassa artikkelissa ei esiintynyt useita eri adverbiaalityyppejä. Instruktiivisissa artikkeleissa esikenttälausekkeet olivat joko kommentoivia ja syytä ilmaisevia tai järjestystä, aikaa ja paikkaa ilmaisevia. Ilmeisesti tähän vaikuttaa ratkaisevasti artikkelin aihe. Neljä ensiksi mainittua artikkelia antoi auktoriteettiin pohjautuvia toimintaohjeita, joissa käsiteltiin myös syytä ja seurausta. Sen vuoksi kommentti- ja syyn adverbiaalit olivat esikentässä luonteivia. Näissä teksteissä ohjeet esitettiin myös hyvin yleisellä tasolla, joten tiettyyn aikaan tai paikkaan viittaaminen ei tullut kyseeseen. Viimeisissä

kahdessa artikkelissa puolestaan oli kyse konkreettisesta tekemisestä, niityn perustamisesta ja kesäurheilun seuraamisesta. Niihin tarvittiin yksityiskohtaisia ohjeita vastaamaan kysymyksiin mitä, miten, milloin ja missä. Olennaista ei ollut syyn perustelu tai kenen auktoriteetin luvalla ohjeita annetaan kuten ensimmäisissä artikkeleissa, vaan olennaista oli ohjeiden selkeys ja toimivuus. Sen vuoksi myös sivuteemat olivat artikkeleissa erilaiset.

Deskriptiivinen ja ekspositorinen tekstityyppi

Täysin deskriptiivinen tekstityyppi on sanomalehdissä harvinainen, sillä kuvailu on tyypillisempää esimerkiksi tietokirja-artikkelille. Myös lehtiartikkeleissa voi olla silti kuvailevia osioita. Kuvaileva ja erittelevä (ekspositorinen) teksti kulkevat helposti käsi kädessä: ensin asioita kuvaillaan ja sitten niitä analysoidaan. Aineistossani kuvailua ja erittelyä esiintyi erityisesti vertailevissa artikkeleissa. Niitä olivat digikuvia vertaileva ”*Onko kallein digikuva aina paras?*” sekä energiajuomia käsittelevä ”*Kuusi energiajuomaa vertailussa*”. Molempien artikkelien esikenttäausekkeet olivat suurimmaksi osaksi inessiivimuotoisia paikanilmauksia, mikä on tyypillistä kuvailevalle tekstille. Joukossa oli myös yksi ajanilmaus ja pari kommenttiadverbiaalia. Energiajuoma-artikkelissa esiintyvä kommenttiadverbiaali *sitä paitsi* on tyypillinen erittelevälle tekstille, sillä se osoittaa asioiden suhteita. Sivuteemalauseina toimivat eniten luonnehtivat kopulalauseet ja energiajuoma-artikkelissa myös kvanttorilauseet.

Kuvailua ja erittelyä on paljon myös erilaisissa sanomalehden kritiikeissä. Aineistossani on muutama artikkeli, joissa arvioidaan musiikkilevyjä ja konserttisesityksiä. Näissä artikkeleissa toimittaja kuvailee näkemäänsä ja kuulemaansa, mutta mukana on myös argumentoivan tekstityypin piirteitä, sillä kriitikon tehtävä on toki välittää lukijalle paitsi tietoa, myös oma mielipiteensä kritiikin kohteesta. Aineistoni musiikkiarvosteluissa esikentän täyttäjät ovat useimmiten tavan adverbiaaleja. Tavan adverbiaalit kertovat, miten kriitikko on taiteen kokenut ja miten siihen suhtautunut.

Argumentoiva tekstityyppi

Argumentoiva teksti kertoo kirjoittajan arvioista ja arvostuksesta. Erilaisia kritiikkejä, kuten kirja- tai elokuva-arvosteluja voisi siis tekstin tarkoituksen kannalta pitää puhtaasti argumentoivina tekstityypeinä. Hyvä kriitikko kuitenkin kuvailee teosta

myös objektiivisesti ja erittelee tekemänsä havainnot selkeästi, jolloin lukijalle jää varaa tehdä omia johtopäätöksiään. Niinpä arvosteluissa on usein myös kuvailevia ja eritteleviä piirteitä. Arvosteluissa esiintyvät kommentoivat adverbialit (*toisaalta, viimeistään, kaiken lisäksi*) välittävät lukijalle kriitikon suhtautumisen hienovaraisesti ”rivien välistä”. Aineistoni eräissä artikkeleissa klassisen musiikin kriitikko ilmaisi painotuksiaan myös sanajärjestysvalinnoilla, mm. verbiloppuisilla lauseilla. Koukeroiset ja rönsyilevät lauseet luultavasti sopivat kirjoittajan mielestä korostamaan artikkelin taiteellista aihetta. Tämä kyseinen artikkeli (*Suomalaisen sävelen uuttera tienraivaaja*) kertoi Robert Kajanuksesta ja hänen musiikistaan. Artikkelissa esiintyy poikkeuksellisen runsaasti sivuteemoja, mikä ei vielä sinällään kieli epäsovinnaisista sanajärjestysvalinnoista, mutta artikkelin sivuteemat ovat lauseenjäsenyydeltään tavallista useammin subjekteja ja komplementteja. Verbin edelle siirretyt pakolliset lauseenjäsenet aiheuttavat lauseelle herkemmin fokusoidun tulkinnan kuin vapaavalintaiset adverbialit (ks. Vilkuna 1989: 59).

Erityisen tyypillisiä argumentoivia tekstejä ovat mielipidekirjoitukset. Aineistossani erilaisia sivuteemoja käytetään runsaasti mielipidekirjoituksissa, joten näyttää siltä, että sanajärjestys ja teemankulku on hyvin käytetty argumentoinnin keino. Esimerkki (93) on mielipidekirjoituksesta ”*Linja-auto-liikennettä kehitettävä*”:

(93) *Pikaratikka on ollut esillä useaan otteeseen Aamulehden palstoilla. On suuri ihme, jos pikaratikka kymmenen vuoden päästä on todellisuutta. Sillä välin meillä on edessämme yhä pahenevat liikenneuhkat, ilmansaasteet ja kasvavat liikenneturvallisuusriskit.*

Kirjoittaja aloittaa tekstinsä valitsemalla lauseen teemaksi *pikaratikan*. Seuraavassa sivulauseessa *pikaratikka* on sivuteemana ja varsinaisen teeman paikalla on uusi tarkoite, *kymmenen vuoden päästä*. Kolmannessa lauseessa kirjoittaja jatkaa samaa strategiaa: hän tekee jälleen edellisen lauseen teemasta seuraavan lauseen sivuteeman. Sivuteema *sillä välin* viittaa edellämäinnittuun *kymmeneen vuoteen*. Kirjoittajan teemaprogressio on epätavallinen, mutta toimiva valinta. Sivuteemana toimivalla predikatiiviadverbialilla kirjoittaja myös perustelee, miksi hänellä on syy ja oikeus osallistua keskusteluun:

(94) *Kaupunkilaisena haluaisin kuitenkin myös toisenlaista keskustelua. Mielestäni liikennelaitoksen tuottamien palveluiden hintaa ja matkalipuista saatavia tuottoja tulisi tarkastella tyystin erillisinä erinä.*

Toinenkin joukkoliikenteestä kirjoittava henkilö nostaa perustelunsa lauseen esikenttään esimerkissä (95).

(95) *Näin mökkikauden alussa asia on mitä ajankohtaisin.*

Suomen kielessä adverbiaalinen luontainen paikka olisi komplementin jäljessä (SVOA-sanajärjestys), mutta esikentässä lausuma korostuu helpommin. Saman kirjoittajan toinen sivuteema esimerkissä (96) on selvästi kontrastoiva.

(96) *Bussiliikenteessä tästä asiasta kyllä on huolehdittu jo pitkään.*

Sivuteemana toimivan *bussiliikenteen* kanssa kontrastoiva korrelaatti on *junaliikenne*, joka mainitaan jo mielipidekirjoituksen otsikossa. Argumentoivalle tekstityypille kontrastoiminen on ominainen tehokeino osoittaa lukijalle perusteluja, epäkohtia ja vastakkaisuuksia.

Mielipidekirjoituksissa käytettiin sivuteemana myös objektia, mikä tekee vahvasti fokusoidun ja painokkaankuuloisen vaikutelman.

(97) *Tupruttelu ravintoloissa ja kapakoissa on ikään kuin asiaan kuuluvaa, minua se ei häiritse, vaikka itse en polta.*

(98) *Rasvaa se sisälsi vain hyvin vähän.*

Tupakoinnista kirjoittava henkilö fokusoi esikentässä objektin lisäksi ajanilmauksen (99) ja obliikvin (100).

(99) *Toisinaan natsuja lentää minunkin parvekkeelleni.*

(100) *Yhtä epämiellyttävältä savuttomista ihmisistä tupakanhaju tuntuu, kun haluaisi nuuhkia kesäkukkien tuoksua.*

Siihen nähden, miten lyhyitä mielipidekirjoitukset ovat, niissä esiintyy sivuteemoja todella paljon suhteessa muihin teksteihin.

Narratiivinen tekstityyppi

Narratiivisessa tekstissä olennaista on tapahtumien sijoittuminen aikaan ja tällainen kertova tekstityyppi onkin sanomalehdessä hyvin yleinen. Uutisetkin ovat narratiiveja, sillä niissä on lähes aina jonkinlainen juoni ja tapahtumat seuraavat toisiaan ketjussa. Aineistoni uutisteksteissä sivuteemat olivat hyvin konkreettisia ajan- ja paikanilmauksia. Jonkin verran esikentässä oli myös syyn ja tavan adverbiaaleja.

Objekteja ja subjekteja esiintyi uutistekstien esikentässä lähinnä vain silloin, kun siteerattiin haastateltavan puheenvuoroa, kuten esimerkeissä (101), (102) ja (103).

(101) *Yhtä mullikkaa se oli päässyt hairaamaan turvasta, hän sanoo.*

(102) *Mielenosoituksia hän ei muista kuin pitkän ajan takaa.*

(103) *Hautakangas kertoi, että seudun korpiin susia kyllä mahtuu. Karhuja siellä jo on.*

Aineistossani oli myös muutamia puhtaasti narratiivista tekstityyppiä edustavia kirjoitelmia, nimittäin tutkimaani sanomalehteen oli koottu lukijoiden lähettämiä hääkertomuksia. Narratiiviset tekstit ovat tyypillisimmillään nimenomaan kertomuksia. Näissä hääkertomuksissa oli esikenttäpaikoilla hyvin runsaasti ajanilmauksia, jotka jäsensivät tarinaa ja veivät juonta eteenpäin. Kertomuksessa ”*Pappi myöhästyi tunnin*” esiintyvät seuraavat ajanilmaukset esikentissä: *kello 15:30, lopulta, häävalssin jälkeen, viimeinkin, tämän jälkeen*. Tarinoiden koheesiota paransivat myös sivuteemana käytetyt ns. tiivistysteemat, jotka viittaavat johonkin aiemmin mainittuun suurempaan kokonaisuuteen. Tiivistysteeman käytöstä saa hyvän käsityksen esimerkin (104) avulla:

(104) *Sitä morsiuspari harmittelee edelleen.*

Narratiivisissa teksteissä esiintyi myös selkeästi kontrastoivia sivuteemoja. Esimerkiksi lauseessa ”*Meille hän ei sanonut mitään*” esikentän pronomini *meille* korostaa sitä, että muille hän (eli pappi) kyllä puhui. Kontrastoivat sivuteemat eivät kuitenkaan ole nähdäkseni erityisen tyypillisiä narratiivisille teksteille, vaan niitä käytetään satunnaisena tehokeinona kuten monissa muissakin tekstityypeissä.

5.3 Neutraalit ja tunnusmerkkiset alkukonstituentit teemankulussa

Erilaiset puiteadverbiaalit ja kehykset sekä konnektiivit ynnä modaaliset ja metatekstuaaliset elementit voivat sijaita lauseen esikentässä neutraalisti, mutta toiset alkukonstituentit kantavat temaattista merkitystä. Näitä tekstin teemankulkuun osallistuvia NP:itä kutsun tunnusmerkkisiksi sivuteemoiksi. Tällainen sivuteema voi ilmaista kontrastia tai se voi tuoda tekstiin temaattista vaihtuvuutta (ISK: 1318; Shore 2008: 45). Shore (mp.) tiivistää sivuteeman tärkeimmäksi tehtäväksi tuoda uusi näkökulma varsinaiseen teemaan.

Artikkeli ”*Onko kallein digikuva aina paras?*” on oiva esimerkki monipuolisesta teemankulusta. Tässä artikkelissa on useita sivuteemoja ja lisäksi siinä esiintyy monia teemankulkutyyppejä. Luvussa 3.1 käsitelinkin jo artikkelin teemankulkua yhden kappaleen osalta. Artikkelin teksteemaksi määrittelin digikuvien hinta-laatuvertailun. Jos *digikuvat* toimivat tekstissä hyperteemana, niin sen alateemoina ovat näiden tiettyjen digikuvien luokitellut alaryhmät: *lapiokuvat*, *akvaariokuvat*, *kylpyläkuvat*, *10x12,5-kuvat*, jne. Monesti alateema esiintyi sivuteemana:

(105) *Toisissa lapiokuvissa kuoppa näytti lähes mustalta, toisissa erottuivat kaikki yksittäiset hiekanjyvät. Akvaariokuvista erot olivat hankalimmin havaittavissa.*

Artikkelissa digikuvia jaoteltiin myös ylimalkaisesti; sivuteemana toimivat mm. *toisissa kuvissa*, *yhdessä kuvassa*, *muissa kuvissa*, *joissakin kuvissa*. Nämä eivät tunnu viittaavan yhtä tarkasti tiettyyn tarkoitteeseen kuin edellä luetellut yksilöidyt kuvatyypit, mutta nämä epämääräisemmät digikuvaryhmät määrittellään kontrastoinnin avulla suhteessa muihin kuviin. Kaikille niille löytyy vastinkorrelaatti tekstistä tai kontekstista: *toisissa kuvissa* vs. *toisissa kuvissa*, *yhdessä kuvassa* vs. *muissa kuvissa*, sekä *valjuissa kuvissa* vs. *kuvissa*, *joissa värit liioittelivat*. Nämä ryhmät siis määrittyvät vastakohtaisuuden perusteella.

Hyperteemana toimivan *digikuvien* alateemat eivät välttämättä kontrastoi toisiaan vastaan. Sen sijaan ne toimivat yhdessä varsinaisen teeman kanssa. Artikkelin lauseet kertovat jotakin sekä varsinaisesta teemasta että sivuteemasta, kuten esimerkissä (105): *kuoppa* (eli teema) näytti mustalta, mutta myös *lapiokuva* (eli sivuteema) näytti mustalta (koska kuva esitti mustaa kuoppaa). Digikuvien alaryhmiä ei tekstissä verrata toisiinsa, vaan kuvia verrataan keskenään aina ryhmän sisällä. Toinen esimerkki lauseesta, jossa alateema on esikentässä ja siten myös sivuteemana:

(106) *10x12,5-kuvissa kuvaajan tarkoittama rajausta muuttui.*

Jos sivuteema haluttaisiin välttämättä tulkita aina kontrastoivaksi, voitaisiin toki sanoa, että esimerkissä (106) esikentän NP *10x12,5-kuvat* on kontrastisessa suhteessa kaikkiin erikokoisiin kuviin nähden. Tämä ei kuitenkaan ole järkevä tulkinta, sillä varmasti on olemassa muunkin kokoisia kuvia, jotka muuttavat kuvaajan tarkoittamaa rajausta. Kun lausetta tarkastellaan tekstiyhteydessä, voidaan päätellä, että *10x12,5-kuvia* verrataan standardikokoisiin ja niitä leveämpiin valokuviin. Mielestäni tämä lause on kuitenkin

hyvä esimerkki sivuteemasta, joka tarjoaa yksinkertaisesti näkökulman ja kehyksen varsinaiselle teemalle ja kontrastiivisuus on sivuosassa (vrt. Shore 2008: 48).

Aineistossani on myös esimerkki kontrastoivasta lauseesta, jonka esikentässä on subjekti:

(107) *Se hyvä puoli sunnuntain kisassa on, että --*

Neutraali sanajärjestys kuuluisi ”*Sunnuntain kisassa on se hyvä puoli, että...* ” Kun subjekti on nostettu esikenttään, siihen kohdistuu uutisarvoisen informaation fokus. Tällä sivuteemalla on selvästi kontrastoiva tehtävä: tekstissä on aiemmin lueteltu kyseisen formulakisan huonoja puolia.

Kontrastoimisen sijasta voitaisiin puhua sivuteeman koheesiota luovasta tehtävästä, jota Shore (1992) pitää sivuteeman yhtenä tärkeimmistä ominaisuuksista. Esikenttään sijoitettu NP, joka viittaa tekstissä aiemmin mainittuun tai joka kontrastoi aiemmin tai myöhemmin mainitun kanssa, luo tekstiin koheesiota yhtä hyvin kuin jos lauseeseen olisi lisätty esimerkiksi sana *toisaalta* tai *taas* (emt: 328). Esimerkissä (106) sivuteema yhtenäistää tekstiä siten, että se viittaa aiemman lauseen reemaan (*kapeimmat kuvat oli rajattu omintakeiseen kokoon 10x12,5 cm*).

Aineistossani sivuteema on usein koheesiota luovassa tehtävässä. Hyvä esimerkki tällaisesta on aineistoni lyhyt jalkapalloutinen, joka kertoo pääasiassa Marcel Desaillyn, Ranskan maajoukkueen kapteenin loukkaantumisesta (*”Ranskan Desailly aloittaa Englanti-pelin vaihtopenkillä”*). Kahdeksan ensimmäistä riviä käsittelee Desaillya ja uutisen viimeinen lause kuuluu *”Ranskan kapteenin tehtäviä B-lohkon Englanti-pelissä hoitaa Zinedine Zidane”*. Neutraalin sanajärjestyksen mukaan teemapaikalla kuuluisi olla subjekti, *Zinedine Zidane*, mutta tällä kertaa juuri subjekti on lauseen uutisarvoinen informaatio, ja siksi se on haluttu sijoittaa lauseen reemapaikkaan. Teemapaikkaan on sijoitettu jo otsikossa annettu diskurssientiteetti, *Englanti-peli*. Näin informaatorakenne ilmentää sitä, mikä lauseessa on uutta ja mikä annettua. Koheesiota luo sivuteema *Ranskan kapteenin tehtäviä*, sillä *Ranskan maajoukkuekapteeni* toimi tekstin alkuosassa pysyvänä teemana. Lause kertoo siis Englanti-pelistä ja kapteenin tehtävistä, kuinka niitä hoitaa Zinedine Zidane.

Lausekejärjestystä muuttamalla tulkinta voidaan saada päinvastaiseksi. Äskeisessä kappaleessa käsitelty lause koostuu neljästä lausekkeesta: Ranskan kapteenin tehtäviä, B-lohkon Englanti-pelissä, hoitaa ja Zinedine Zidane. Jos lausekejärjestykseksi olisi valittu jokin toinen kombinaatio, olisi informaatorakenteen välittämä tulkinta ollut

lukijan kannalta toinen. Esimerkiksi vaihtoehto ”B-lohkon Englanti-pelissä Zinedine Zidane hoitaa Ranskan kapteenin tehtäviä” sisältää presupposition, että Zidane hoitaa yleensä peleissä muita tehtäviä, joten kapteenin tehtävien hoito Englanti-pelissä on uutisarvoista kerrottavaa, se on jotakin tavallisesta poikkeavaa. Tämä muutettu lausekejärjestys siis olettaa lähtökohdaksi Zidanen, ja lause kertoo jotakin uutta Zidanesta.

Usein sanajärjestyksen motiivi voidaan siis löytää teemankulusta sekä annetun ja uuden käsittelystä. Havainnollista tätä vielä esimerkeillä (108) ja (109).

(108) *Jäsenyysneuvottelujen aloittaminen Turkin kanssa ei ole ulkoministerien kokouksen asialistalla. Sen sijaan esillä on Kroatian tilanne.*

(109) *Bruttokansantuotteella mitattuna surkein tilanne on Sierra Leonessa.*

Esimerkissä (108) jälkimmäisen lauseen teemaksi on valittu edellisen lauseen reemasta pääteltävä entiteetti (*asialistalla > esillä*). Lauseen loppukentässä reemana on uutisarvoinen informaatio: kyse onkin *Kroatian tilanteesta* eikä Turkin. Uutisen odottamattomuutta vahvistaa esikentän kommentti *sen sijaan*. Samoin esimerkissä (109) sanajärjestys on valittu annettuuden ja uutisuuden perusteella. Reemana ja uutisena lauseessa (109) on tekstissä ensi kertaa mainittu *Sierra Leone*, kun taas teemapaikalla on teksteemasta motivoitunut *surkein tilanne*: tekstin otsikko nimittäin kuuluu ”Maailman köyhät yhä kurjempia”. Sivuteemana toimiva predikatiiviadverbiaali määrittää lauseen subjektia.

6 Lopuksi

Tässä pro gradu -tutkielmassa on tutkittu nominaalisia lausekkeita, jotka sijaitsevat lauseen esikentässä, ja niiden toimimista tekstissä sivuteemoina. Aineistona tutkielmassa oli sunnuntain 13.6.2004 Aamulehti. Luokittelin esikenttälausekkeet sekä lauseketyypin että kieliopillisen funktion mukaan. Lisäksi tarkastelin sivuteemoja eri lausetyyppien ja tekstityyppien valossa. Selvitin myös sitä, milloin esikenttäalkuisen lauseen sanajärjestys on tekstissä neutraali ja milloin tunnusmerkkinen.

Aineistoni esikentissä esiintyi eniten aikaa ja paikkaa ilmaisevia substantiivilausekkeita sekä aikaa ja referointia ilmaisevia adpositiolausekkeita. Ajan adverbiaalien yleisin sijamuoto oli essiivi, paikkaa ilmaisevien adverbiaalien yleisin sija oli puolestaan inessiivi. Yleisin aineistossani esiintyvä sane esikentässä oli referoiva postpositio *mukaan*.

Ajan adverbiaali sivuteemana jaksottaa tekstin yleensä ajallisiin kehyksiin. Kehys vaihtuu seuraavan aikaa ilmaisevan sivuteeman myötä, paitsi esikentän proadverbiaalit eivät osallistu tähän jaksottamiseen. Ajan ja paikan adverbiaalit sekä muutkin puiteadverbiaalit määrittävät tavallisesti koko lausetta, mutta predikatiiviadverbiaalit määrittävät sen sijaan subjektia, objektia tai muuta verbin pakollista täydennystä. Predikatiiviadverbiaalit sijoittuvat luonnostaan useammin lauseen loppuun kuin esikenttään, niinpä ne vaikuttavat esikentässä sijaitessaan usein fokusoiduilta.

Neutraalisti esikentässä sijaitsevat puiteadverbiaalit olivat yleisimpiä sivuteemoja. Mikäli esikentän lauseke oli kieliopillisessa sijassa, se teki tavallisesti myös sanajärjestyksestä jollain tavalla tunnusmerkkisen. Useimmin tunnusmerkkinen sivuteema ilmaisi kontrastiivisuutta johonkin aiemmin mainittuun nähden. Kontrastiivinen sivuteema korosti yleensä tekstissä esiintyvää vastakkainasettelua tai toisaalta se saattoi myös rinnastaa kaksi lauseketta keskenään. Kontrastiivisuuden ohella sivuteeman yleisimpiä tehtäviä oli tekstin koheesion parantaminen. Sivuteema motivoitui usein edellisen lauseen teemasta tai reemasta. Mikäli sivuteemalla ei ollut eksplisiittistä yhteyttä aiempaan teemaan tai reemaan, se liittyi sitten tekstin otsikkoon tai aihepiiriin, sillä myös intertekstuaalinen tai pääteltävä sivuteema parantaa tekstin yhtenäisyyttä.

Luonnehtivissa kopulalauseissa komplementti oli sijoitettu melko usein lauseen esikenttään, mikä sai aikaan fokusoidun vaikutelman. Sen sijaan omistuslauseiden sanajärjestys noudatti useimmiten konstruktion neutraalia rakennetta.

Aineistoni argumentoivissa teksteissä fokuoituja esikentälausekkeita esiintyi suhteessa eniten. Niissä sivuteemoina oli kaikenlaisia lausekkeita, niin objekteja kuin adverbiaalejakin. Narratiivisissa teksteissä ajan adverbiaalit olivat yleisimpiä sivuteemoja. Instruktiivisissa teksteissä esikentän täyttivät yleensä joko kommentoivat ja syytä ilmaisevat adverbiaalit tai sitten ajan ja paikan adverbiaalit. Deskriptiivisen tekstityypin piirteisiin kuuluivat aineistossani paikkaa ilmaisevat sivuteemat.

Aineistoni teksteissä tunnusmerkkisen sivuteeman käyttöä motivoi useimmiten teemankulun sujuvoittaminen ja tekstin koheesion lisääminen. Sivuteema lisäsi usein tekstin yhtenäisyyttä viittaamalla johonkin aiempaan teemaan tai reemaan. Toisinaan sivuteeman tuottava sanajärjestys oli seurausta siitä, mitä kirjoittaja halusi lauseessa esittää uutena ja mitä annettuna. Varsinainen fokuoiminen ja kontrastoiminen edustivat vain kohtuullisen pientä osaa aineistoni sivuteemavalinnoista. Hyvin suuri osa esikentän lausekkeista oli kuitenkin sanajärjestyksen kannalta neutraalissa roolissa.

Tätä tutkimusta tehdessäni huomasin, että laaja aineisto oli sekä etu että haitta. Monipuolinen aineisto mahdollisti mm. eri tekstityyppien vertailun keskenään, mutta monet yksittäiset tapaukset monesta eri aiheesta tekivät analyysistä osin hieman hajanaisen. Teema-analyysin voisi viedä vielä syvemmälle tasolle keskittymällä jatkotutkimuksessa lähemmin muutamaan perustellusti valittuun tekstiin. Valitsemani aineisto vastasi kuitenkin hyvin siihen tutkimuskysymykseeni, millaista ainesta lauseiden esikentissä ylipäänsä esiintyy.

Lähteet

- HAKULINEN, AULI 1976: *Suomen generatiivista lauseoppia*. Turun yliopisto.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. Helsinki: SKS.
- HALLIDAY, M.A.K. 1994 [1985]: *An introduction to functional grammar*. Toinen, korjattu laitos. London: Edward Arnold.
- HUUMO, TUOMAS 1993: Suomen ja viron kontrastiivista sanajärjestysvertailua. Teoksessa Valma Yli-Vakkuri (toim.) *Studia comparativa linguarum orbis Maris Baltici 1. Tutkimuksia syntaksin ja pragmasyntaksin alalta*. s. 97–158. Turun yliopisto.
- HUUMO, TUOMAS 1997: *Lokatiivit lauseen semanttisessa tulkinnassa*. Turku.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: SKS.
- ISK:N SANANSELITYKSIÄ = KORHONEN, RIITTA – VILKUNA, MARIA 2005: Sananselityksiä: Ison suomen kieliopin termejä. Internetsivu: www.kotus.fi/verkkojulkaisut/julk1. Luettu 9.12.2006.
- KARVONEN PIRJO 1995: *Oppikirjateksti toimintana*. Gummerus, SKS.
- KATAJAMÄKI, HELI 2004: *Taloussanomalehtien pääkirjoitusten viestinnän lähtökohtien ja tekstien merkitysten kohtaamisia*. Lisensiaatintyö. Vaasan yliopisto.
- KAUPPINEN, ANNELI – LAURINEN, LEENA 1984: *Tekstejä teksteistä. Muisti- ja tekstilingvistiikan sovelluksia asiatekstin referoinnin problematiikkaan*. SKS:n toimituksia 412, Helsinki.
- KOSKELA, MERJA 1996: *Tema och rema i vetenskaplig och populärvetenskaplig text*. Acta Wasaensia No. 47 Språkvetenskap 9. Vaasan yliopisto.
- LAURANTO, YRJÖ 2005: luennot kurssilla Tekstintutkimus S2-näkökulmasta.
- MÄNTYNEN, ANNE – SHORE, SUSANNA – SOLIN, ANNA 2006: *Genre – tekstilaji*. Tietolipas 213. Helsinki: SKS.
- SAUKKONEN, PAULI 1977: *Nykysuomen saneiston yleisyystilastoa saneenloppuisessa aakkosjärjestyksessä*. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 9. Oulun yliopisto.
- SHORE, SUSANNA 1992: *Aspects of a Systemic-Functional Grammar of Finnish*. Julkaisematon väitöskirja. Macquarie University, Sydney.

SHORE, SUSANNA 2008: *Lauseiden tekstuaalisesta jäsennyksestä*. – Virittäjä 112. s. 24–65.

TIRKKONEN-CONDIT, SONJA 1982: Makrotematiikka asiatekstin arviointikriteerinä. Teoksessa Tommola, Jorma & Raija Ruusuvuori (toim.) *Näkökulmia kirjoitettuun kieleen*. s. 47–68. AFinLA:n toimituksia 33. Turku.

VILKUNA, MARIA 1989: *Free word order in Finnish. It's syntax and discourse functions*. Helsinki: SKS.

SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.